

Een oorlog om nooit te vergeten ...

DOOR GEERT LUYKX

17 SEPTEMBER 1994. "... Om 3 uur vertelt men dat men Amerikanen in Heerlen had gezien. Om 6 uur zijn wij wezen kijken. Staan we vooraan in Heerlen, wapperde de vlag Rood Wit Blauw en Oranje, zelfs de Engelse Amerikaanse vlag hing op veel plaatsen uit. Ik zag de eerste op Bekkerveld, het was een volk van belang in Heerlen. Alles wat de Duitsers op gezet hadden zoo als wegwijzers, opklaborden werden uit de grond gerukt en stuk geslagen en op een hoop gegooid. Drie borden gaf men aan een Amerikaan, die sloeg die houten plank waar de spreeknaam van een zekere vent opstond aan flarden op de tank en die 2 ijzeren richtte hij de revolver op en toen namen ze mee op de tank."

Oorlogsdagboek van mevrouw Bodelier

Op 12 september 1944 staken Amerikaanse soldaten voor het eerst de Nederlandse grens over bij Mesch en Noorbeek. Na een veldtocht van vijf dagen, waarbij de G.I.'s eigenlijk enkel bij Valkenburg serieuze tegenstand ondervonden, werd Heerlen bereikt. Op 17 september om twintig minuten over vijf in de middag bereikten de eerste tanks Bekkerveld. Maar met de bevrijding op de 17de was de Heerlense bevolking nog niet ontdaan van oorlogstaferele. Vanuit onder andere Heerlen werd de aanval op Aken ingezet, die de einder soms rood van het vuur kleurde. Men kreeg nog te maken met het nabije Ardennenoffensief en moest Duitse bombardementen ondergaan. Daarnaast werden honderden Amerikaanse soldaten gestationeerd in verschillende schoolgebouwen. Enkele maanden na de bevrijding werd Heerlen een van de vier restcenters te Zuid Limburg. Amerikaanse G.I.'s konden in het centrum enige tijd op adem komen. In diverse restaurants konden ze genieten van een goede maaltijd en in de ice-cream bar genieten van typisch Amerikaans ijs of een donut. Ze konden in the Red Cross Club of in het Glaspaleis een dansje maken met lokale schone en een bezoek brengen aan de bioscoop in het Hollandia Theater. Ook na

de Duitse capitulatie bleven nog veel Amerikanen in Europa gelegerd. Pas met de capitulatie van Japan op 15 augustus verlieten de laatste soldaten Heerlen. Met dit vertrek kon de bevolking de oorlog daadwerkelijk afsluiten en een start maken met de herbouw.

September 2004, 60 jaar na de bevrijding

Een moment voor het Stadsarchief Heerlen om in de vorm van een project getiteld 'Een oorlog om nooit te vergeten' bij deze gedenkwaardige gebeurtenis stil te staan, deze te herdenken en de gebeurtenissen te overdenken. Daarom is de maand september 2004 gevuld met een scala aan activiteiten die aan deze herdenking en overdenking gestalte geven voor jong en oud.

Zo kunt u in het Thermencomplex een gratis tentoonstelling bezoeken waar aan de hand van dagboekfragmenten van Heerlenaren, de bezettingsperiode en de bevrijding wordt geïllustreerd. Verder zijn er zeldzame geluids- en filmfragmenten te beluisteren en te zien. De tentoonstelling is geopend van dinsdag tot en met zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur en op zondag van 12.00 tot 17.00 uur.

In de vitrine van het Glaspaleis en op de

tweede verdieping, in de bibliotheek, zal er ook middels foto's, dagboekfragmenten en authentieke voorwerpen aandacht worden besteed aan het thema van de bezetting en de bevrijding.

Op 17 september zal er door schooljeugd en enkele Amerikaanse veteranen een kranslegging plaatsvinden bij het mijnwerkersmonument op Heerlerheide. Die avond zal er in en rond het Glaspaleis een gelegenheid zijn om de veteranen te ontmoeten en te spreken. Op de Bongerd, voor het Glaspaleis, zullen authentieke militaire voertuigen samenkomen. De Coriovallum Pipe band en een Glenn Miller combo zullen er muziek ten gehore brengen.

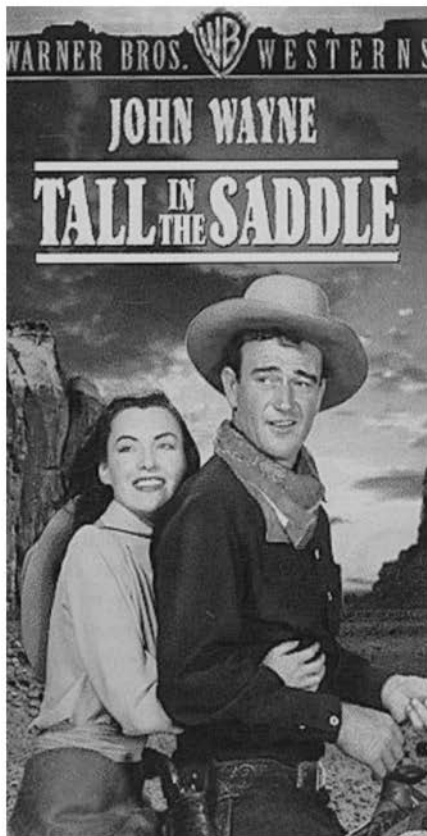
Films en lezingen

Maar niet alle activiteiten zijn direct gerelateerd aan een historische verhandeling of een beschouwing van hetgeen is gebeurd. De bezettingsperiode en de bevrijding hebben niet alleen toen, maar ook in de vele jaren erna, een immense impact gehad op onze samenleving. Gedurende de maand september wordt er dan ook aandacht besteed aan de invloed van de Tweede Wereldoorlog op verschillende vormen van culturele uitingen, zoals de film en de literatuur.

Zo kunt u op verschillende avonden een film bijwonen in filmhuis 'De Spiegel' [bovenste etage van het Glaspaleis]. De films die vertoond zullen worden zijn *Als twee druppels water*, de verfilming van het boek *De Donkere kamer van Damocles*. Daarnaast worden op verschillende avonden *The Pianist* van R. Polanski en de film *Après la Guerre* van F. Hubert vertoond. Zie voor meer informatie www.filmhuisdespiegel.nl.

Op 29 september zal er een pré-première plaatsvinden van een documentaire, gemaakt door de stichting 'Cultuur en Historie' uit Leveroy, over de razzia's die op 8 oktober te Noord-Limburg gehouden werden.

Naast deze filmvoorstellingen zijn er een drietal lezingen. De heer H. Bremmers zal op

Een populair tijdverdrijf van de Amerikaanse G.I.'s in het restcenter te Heerlen was een bezoek aan het Hollandia Theater waar veel Hollywood films vertoond werden. Hier de aankondiging van de western 'Tall in the Saddle' uit 1944 met John Wayne.

dymanische wijze vertellen over bij de filmtechnieken in oorlogsfilms. Aan de hand van enkele scènes zal hij verhalen over de rol van de Tweede Wereldoorlog in deze categorie films.

P. Winkels zal in zijn lezing stilstaan bij de invloed van de Tweede Wereldoorlog op de Nederlandse literatuur.

Dhr. G. Luykx zal aan de hand van foto's, filmbeelden, geluidsfragmenten en documenten stilstaan bij de roerige tijden van bezetting en bevrijding in en rondom Heerlen.

Internet en publicaties

Naast activiteiten worden er eveneens een aantal publicaties gerealiseerd.

Zo zal er op 6 september een website *on line* worden gebracht door burgemeester Toine Gresel. De website zal het verhaal van de bevrijding in detail weergeven, maar wordt ook ook het dagelijks leven gedurende de bezetting belicht. Verder komen het restcenter Heerlen en de aanleg van de begraafplaats Margraten aan bod. Daarnaast zijn er 400 foto's, een twintigtal filmfragmenten en een tiental geluidsfragmenten op terug te vinden. De website is te raadplegen via de website www.stadsarchiefheerlen.nl en is ook te koop op cd.

Tevens wordt er een hernieuwde uitgave gedrukt van de stadswandeling *A Short Cosy Walk* waarbij de panden van het Amerikaanse restcenter in een wandelroute worden aan-

gedaan. De folder is voorzien van niet eerder verschenen authentieke foto's.

Ook zal er een dvd-productie verschijnen waarbij authentieke beelden gemonteerd zijn met fragmenten uit de verschillende Heerlense oorlogsdagboeken.

Bovendien verschijnt er een bevrijdingskalender. Alle producten zijn verkrijgbaar aan de balie van het stadsarchief Heerlen. Prijzen zijn € 10,- voor zowel de cd als de dvd. De bevrijdingskalender kost € 8,- en de stadswandeling € 2,50.

Voor een gedetailleerd programma, aanvangstijden en locaties, zie de flyer of kijk op www.stadsarchiefheerlen.nl.

Het project 'Een oorlog om nooit te vergeten' werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage uit het stedelijke Actieprogramma Cultuurbereik Heerlen 2001-2004.

Direct na de bevrijding werden diverse Duitse borden van de muren verwijderd. Deze foto laat zien met hoeveel enthousiasme en plezier dit gebeurde.

Foto: Stadsarchief Heerlen fotocoll.nr. 1691

Heerlen volgens de krant van juli 1934

DOOR MARTIN VAN DER WIJST

Dit is het vierde artikel in de serie Krantennieuws uit 1934. Nu is de maand juli aan de beurt. Ik wil me deze keer eens beperken tot Heerlens nieuws. Wat gebeurde er in juli 1934 in Heerlen, wat de krant het vermelden waard vond?

MAANDAG 2 JULI wordt bericht over de eerste plechtige H. Mis van Marcel Swillens in de Pancratiuskerk. Al was dat toen minder zeldzaam dan tegenwoordig, toch werd er ruimschoots aandacht aan besteed. Aangekondigd werd verder dat het Harmonie-orkest van de Oranje-Nassaumijnen en het Oranje-Nassau-mannenkoor op 7 juli van 5.20 tot 6.20 uur zouden 'musiceeren voor de KRO-microfoon'. In de Pancratiusparochie waren 'in de week de H.H. Missen te half 7, kwart na 7, kwart voor 8, kwart na 8 en 9 uur'.

De krant van 4 JULI meldt dat voorzitter B. Nieuwhof bij de opening van de jaarvergadering die de Bond voor Groote Gezinnen maandagavond in Ons Volkshuis hield, moest constateren dat de opkomst zeer miniem was. De spreekbeurt van kapelaan Berix kon daardoor niet plaatsvinden. Er ligt een voorstel om de kinderuitstapjes tijdens de vakantiemaand van twee op drie keer per week te brengen.

Op 5 JULI lezen we dat er op verschillende plaatsen in Heerlen een enorm affiche prijkt van gele kleur, aankondigend dat op zondag 15 juli in de feestweide, genaamd Cuypers weide aan de Geerstraat een groot internationaal schuttersfeest gehouden zal worden.

Op 7 Juli blijkt dat het eerder aangekondigde KRO-concert wordt aangepast in verband met het overlijden van prins Hendrik op 3 juli. Het concert wordt uitgezonden vanuit de achterzaal van het verenigingslokaal Hotel-

Restaurant Union aan de Saroleastraat. In Heerlen waren er ongeregelheden in verband met de verlaging van de steunbedragen aan werklozen. De politie was actief bij de Arbeidsbeurs en bij het postkantoor. De Ned. R.K. Bond van Handelsreizigers en Handelsagenten 'Sint Christoffel' heeft de organisatie op zich genomen van de openbare autozegening die op 15 juli op het Tempseplein zal plaatsvinden. In de Dr. Schaeppmanstraat schrok het paard van de koopman W. zodanig, dat kaas, boter en 2000 eieren op straat terecht kwamen. De 'reuze-ommelette' had vooral 'van huismoederlijke zijde veel bekijks'. In de stadsschouwburg zal op 10 juli de film draaien die het Vaticaan had laten maken en die alle standbeelden en beeldhouwwerken uit de Sint Pieter en de schatten uit de musea laat zien alsmede de paus zelf tijdens zijn wandeling door de Vaticaanse tuinen. Ook zijn stem krijgt men te horen.

Op 9 JULI vernemen we dat het bestuur van de R.K. Kiesvereniging afdeling Nieuw-Einde bij de gemeente een verzoek heeft ingediend tot verbetering van de Bloemenstraat. Dit verzoek ging voor afdoening naar b. & w. De krant van 10 juli meldt het volgende: De gemeente zal aan Th. Voncken te Heerlerheide een subsidie toekennen van f. 250,- voor de exploitatie van zijn badinrichting De Hitesvijver.

Op 11 JULI lezen we dat in de maand juni het inwonertal van Heerlen met 7 is gedaald tot 50.012. We zien een ingezonden stuk,

isen, die het Provinciaal Museum op de an nu in het Provinciaal Museum op de toekraak.
 ruis, onafgevoerde achets van het altaar, het in de kapel van den Nieuwenhof stond, bewaard in het groote album met teeken- van van Gulpen. toebehoorend aan het daal Genootschap en berustend op het uelch.

ijk het ommantelde Mariabeeld, zooals omstreeks 1824 moet uitgezien hebben, het titelblad van het boekje van Pater snt. T. Boeck van Ons Lieve Vrouwe van dat, dat in 1612 gedrukt werd. Alleen de van Moeder en Kindje werden niet van ergraver overgenomen, maar naar een apulische opname geteekend. De Kleuren mantel werden aangebracht naar de oude ij in het tegenwoordige Minderbroeders- Berustend en uit denzelfden tijd als het laterend.

zij de welwillendheid van het Bestuur van vinciiaal Genootschap en de medewerking arbij betrokken personen konden aan de e noodige teekeningen, foto's en gegevens id worden en met waar engelengeduld id daaruit het geheel samen te stellen, dat er op blz. 4 van dit feestnummer getoond

3606

Vereeniging der herstellende Communie
 s ongeveer zestig jaar bestaat in de Pa- der Minderbroeders de over heel de o bekende „Vereeniging der Herstelende- munitie“. De leden dezer Vereeniging ver-

PENSIONAAT DER RELIGIEUZEN URSULIJEN
POLEONIE-COMITE (s Graven-Veren) prof. Luth. Lager en middelen onderwijs. Omgangstaal: Fransch. Huisouderschool. Vreemde talen. Nuttige en fraais handwerken. Muziek. Steno en dactylo. Bier-, teeken- en schilder-kunst. Matige prijzen. Gemidd. lagging. Moederlijke zorgen.
 N.B. In de maand Augustus worden vacante-kinderen boven 10 jaar aangenomen. 2693

DEET AMOVEEREN VAN HARE OER- COMPLEEN. GEELIJEN AAN DEN WISE 16 te ROERMEIND, woorehen.
 Door de Familie Burggraaf van de
 Onschrijving met bekenninge sijn Maandag 16 Juli 1834 bij weest. adheue betaling van f. 150 per stel verkrigting
JAN BONGAERTS, A
 Houtstraat 21a, ROER
 Telefoon 422.

VROUWENKLINIEK
 VAN DE R. K. VEREENIGING
 „MOEDERSCHAPZORG“
 (TRAMHALTE HEERLERBAAN-KERK)
 TELEFOON 394
 TARIEF F. f 30.—
 voor Moeder en Zulging voor den geheelen duur van het kraambed, bevallingskosten etc. inbegrepen. — Niet inbegrepen Kosten voor geneesmiddelen en verband. De geneesheer-directeur kan in bijzondere gevallen reductie verleenen.

AANBESTEDING
 Donderdag 19 Juli nam. 7 uur, bij 1 Widdershoven te Limbricht werden aan
 HET BOUWEN VAN EEN WOO voor rekening van den Heer J. Jan Limbricht.
 Beestek en teekening verkrijgbaar ten i van R. A. SCHINKEEL, Architect, SPITARD.

WILT GIJ HEERLIJK UIT ZIJN? Ongestoorde natuur? Ghat naar het **AACHENER WALDHOTEL** Prachtig uitzicht. Fijne kraken. Muziek tot 3 min. per auto van AACHEN door de 1800000 in de richting naar Stadswald

4 pCt. LEENING
 in bedragen van f. 500.— en hooger opgeeftstermijn 1 jaar, aan te gaan door het R. K. Kerkbestuur der St. Josephkerk te Broekbeem (post Valkenburg L.) Gironummer 14424. 2851
 R. JANSSENS, Voorzitter. J. BARTELS, Secretaris.

4e MONTFORTAANSCH E LOURDES-BEDEVAART

De RK Vereeniging Moederschapszorg deed in 1934 aan actieve werving van klanten.

Foto: Stadsarchief Heerlen

ondertekend door 'Uw dw. dr. L.' over de waterwinning door de gemeente Heerlen, waardoor tal van landbouwers zouden worden gedupeerd.

In de krant van 12 JULI staat het bericht dat de [ook in Heerlen] bekende architect Jan Stuyt te 's-Gravenhage is overleden in de leeftijd van bijna 66 jaar. Op 13 juli staat het verslag van de gemeenteraadsvergadering in de krant, waar het agendapunt 'stichting Sportfondsenbad' aan de orde kwam. Nadat vier andere terreinen waren afgekeurd, werd als lokatie de Valkenburgerweg aangewezen. Hiertegen hadden diverse raadsleden om uiteenlopende redenen bezwaren. Na een schorsing beloofden B. en W. de kwestie van de lokatie opnieuw te onderzoeken, als het gevraagde crediet van f. 220.000,- nu maar reeds werd verleend. Zulks geschiedde, nadat ook nog een motie om ook gemengd zwemmen toe te staan was verworpen met 21 tegen

5 stemmen. Een van de andere beoogde lokaties bleek Heerlerbaan te zijn.

Op 16 JULI lezen we naast een beschouwing over de Tour de France die dan reeds de helft van het traject heeft afgelegd, het verheugende nieuws dat na jarenlange worsteling het Groene Ster is mogen gelukken door een 1-0 zege op Staatsmijn Maurits 'te promoveeren naar de 2e klasse'. Op 17 Juli wordt er weer een eerste H. Mis in de Pancratiusparochie aangekondigd en wel van pater Philippus O.P., de zoon van de commissaris van politie L. Offermans. Aan de R.K. Middelbare Handelsschool voor Meisjes aan de Klompstraat 12 haalden het diploma driejarige opleiding [let op de voornamen!]: Annie Boncke, Tonia Cobben, Tonia Dabekousen, Miet ten Dijk, Riet Gibbels, Lily Henssen, Jo Kessels, Leentje Rycken, Tonia Schepers, Keetje Schlöszer, Arnolda Schunck, Miet Verbeek en Thea Verheugen. Zeven van hen

slaagden ook voor het diploma schrijfmachine en steno.

Op 23 JULI wordt een overzicht gegeven van een twintigtal nieuwe telefoonaansluitingen onder meer van ijzermagazijn J. Heiligers, Bokstraat 65-67, huisschilder G.J. Leuven, Geerstraat 7, slager Alfred Munch, Kruisstraat 66 en vishandel 'De Zeewolf', Geleenstraat 49.

Er verscheen een extra editie van *De Limburger Koerier* op 25 JULI in verband met de moord op de katholieke bondskanselier Dr. Dolfuss van Oostenrijk, zoals geschreven vermoord door twaalf nazi's. In de krant van 27 juli lezen we een verslag van een vergadering in het Grand Hotel van de E.L.Z.C. [de Eerste Limburgsche Zweefvliegclub]; men denkt aan een terrein op Heksenberg, koninklijke goedkeuring is al aangevraagd. Het zweefvliegtuig zelf bevindt zich in de garage van Canton Reiss.

Op 31 JULI vergaderde de gemeenteraad opnieuw over het Sportfondsenbad. Er waren inmiddels niet minder dan 14 terreinen onderzocht. Met 16 tegen 7 stemmen wordt dan gekozen voor de Valkenburgerweg. De krant van 1 AUGUSTUS kopt: *'Het Sportfondsenbad in veilige haven'*.

De architect Jan Stuyt die ook in Heerlen actief was overleed op 11 juli 1934.

Mr. Willem Hendrik van Panhuys [1734-1808]

Portret van een Staatse overheidsdienaar in
het laatste kwart van de 18de eeuw

DOOR FRANS GERARDS

In deze bijdrage wordt een portret geschetst van mr. Willem Hendrik van Panhuys. In het laatste kwart van de 18de eeuw vervulde hij verschillende belangrijke ambtelijke functies in Maastricht en de Staatse Landen van Overmaas. Daarnaast werd hij door de Staten-Generaal meerdere malen belast met bijzondere opdrachten. Dat kon niet verhinderen dat hij op het einde van de jaren tachtig zowel in politiek als maatschappelijk opzicht in ernstige problemen geraakte. Toen in 1794 Maastricht en de Landen van Overmaas onder Frans bewind kwamen, nam hij actief deel aan het nieuwe bestuur. In het vervolg van deze bijdrage worden verschillende aspecten van zijn levensloop belicht.

Afkomst

Volgens een door Willem Hendrik zelf samengestelde genealogie kwam hij voort uit een oud en voornaam geslacht, waarvan de wortels teruggingen tot in de 13de eeuw. Als 'stamvader' vermeldde hij de schildknaap Godefroi van Panhuys, die leefde omstreeks 1270 en afkomstig was van 's Hertogenrade. De echtgenote van Godefroi droeg de naam Van Couwenberg. Ze was afkomstig uit een van de zeven meest geprivilegieerde geslachten van Brussel. De nazaten en verwanten van dit geslacht waren voorbestemd om deel te nemen aan het stadsbestuur. Godefroi vervulde nadien te Brussel de functies van schepen en ambtman. Onder de nazaten van dit echtpaar bevonden zich diverse schepenen, burgemeesters en 'Heren van ...'.¹

Willem Hendriks ouders waren Hendrik Aemilius van Panhuys en Josina Aemalia Chatvelt. Hendrik Aemilius was op 28 februari 1694 geboren te Maastricht, waar hij over-

leed op 4 december 1789. Josina Aemalia was geboren op 21 november 1705, waarschijnlijk te 's-Hertogenbosch. Zij overleed te Maastricht op 5 september 1786. Het paar was op 24 oktober 1729 in het huwelijk getreden. Hendrik Aemilius, afgestudeerd jurist, bekleedde te Maastricht de functies van 'Commissaris-Instructeur van wegen Haar Hoog Mogende' en 'Griffier van den Hoogen Brabants Gerecht der Stadt Maastrig'. Het echtpaar kreeg verschillende kinderen, waaronder twee zonen, namelijk Huybert Aemilius en Willem Hendrik.²

Willem Hendrik studeerde in 1755 af als jurist aan de universiteit van Leiden.³ Op 23 juni 1760 trad hij te Oisterwijk in het huwelijk met de op 14 augustus 1740 te Klundert [Noord-Brabant] geboren Angela Cornelia Orizandt. Tot april 1761 woonde hij samen met zijn echtgenote te Maastricht in bij zijn ouders. In 1781 bewoonde hij een huis in de Bredestraat. Op 17 mei 1807, toen Willem Hendrik zijn testament opstelde, werd als domicilie vermeld Rue Courte 868.⁴ Een

derde locatie, die in ieder geval eigendom is geweest van de familie Van Panhuys, was: 'Een huis met stallen, koetshuis, tuin en toebehoor, zamen groot elf roeden vijf ellen, gelegen op Sint Servaasklooster 723'.⁵

Het echtpaar kreeg elf kinderen, waarvan er vijf op jeugdige leeftijd overleden. Drie zonen, Jan Cornelis, Isaac Lodewijk en Willem Frederik, studeerden net als hun vader rechten te Leiden. Willem Frederik, op 7 september 1800 gehuwd met Lucie Heldevier, emigreerde op 10 juni 1806 met zijn vrouw en vier kinderen naar Batavia.⁶ Wat geloof betreft, was Willem Hendrik lid van de Waals Hervormde Gemeente te Maastricht.

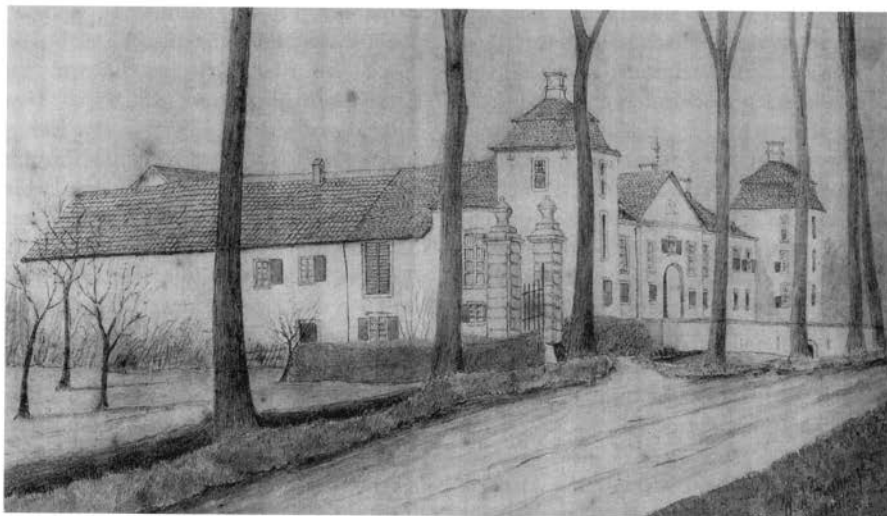
Carrière

Zijn eerste belangrijke functie verwierf hij waarschijnlijk in 1763. Hij werd toen benoemd tot landsadvocaat van het Staatse Land van 's-Hertogenrade. Waarschijnlijk had hij die benoeming mede te danken aan zijn oudere broer Huybert Aemilius, die daar de functie van luitenant-drossaard bekleedde. In 1768 werd hij tevens benoemd tot

landsadvocaat van Staats-Valkenburg. In beide functies was hij benoemd door de Staten. Als landsadvocaat was het onder andere zijn taak de belangen van beide gewesten te behartigen in Den Haag.⁷

In 1770 werd hij door de Staten-Generaal benoemd in de functie van 'Rentmeester der Domeinen in de drie Staatse Landen van Overmaas'. Hij was overigens al sinds 1768 actief in deze functie ter vervanging en ondersteuning van zijn voorganger Pierre d'Aulbonne, die deze functie uitoefende van 1756 tot 1770.⁸ Voor de overname der folianten betaalde hij, naar eigen zeggen, d'Aulbonne een bedrag van veertien à vijftien duizend gulden.⁹

Als rentmeester was Willem Hendrik verantwoordelijk voor de administratie en invordering van alle domaniale goederen en inkomsten, waaronder de geconfisqueerde geestelijke goederen van rooms-katholieken origine, die krachtens de in 1663 uitgevaardigde reglementen waren genaast.¹⁰ In deze functie was hij tevens de voornaamste adviseur van de Raad van State bij de uitoefening van hun toegekomen rechten, zoals de benoe-

De oudste bekende afbeelding van kasteel Haeren. Deze tekening werd in 1875 gemaakt door W.A. Bruning.

Foto: Collectie Bloemendaal

Portret van Willem Hendrik van Panhuys [1734-1808]

Foto: Iconografisch Bureau, Den Haag

ming en bezoldiging van pastoors te Heerlen en Voerendaal.¹¹ Tevens inspecteerde hij jaarlijks in de maand oktober, in gezelschap van de ingenieur luitenant-kolonel Waslander, de toestand der kerken. De functie van rentmeester was in de Landen van Overmaas nauwkeurig afgebakend. In tegenstelling tot Brabant had de rentmeester in deze gewesten bijvoorbeeld geen zeggenschap in andere publieke zaken, zoals politie, financiën, justitie of de jacht.¹²

In 1773 werd hij door de Staten-Generaal aangesteld als commissaris-instructeur te Maastricht. Hij volgde toen z'n negenentwintigjarige vader op die, vanwege zijn leeftijd, ontslag had aangevraagd met behoud van inkomen, omdat hij het rustiger aan wilde gaan doen. Willem Hendrik verzocht de Staten-Generaal hem tot zijn opvolger te benoemen. Beide verzoeken werden ingewil-

ligd.¹³ De commissaris-instructeur, waarvan er in Maastricht vier waren, twee van Luikse en twee van Brabantse zijde, had als taak de instructie van hogerberoepszaken en de uitoefening van toezicht op het stadsbestuur.¹⁴

In 1776 wist Willem Hendrik opnieuw een belangrijke functie te verwerven. Hij werd toen 'schout der stad en Hooggerigte van Dalhem'. Ook daar was zijn directe voorganger een familielid, namelijk zijn broer Huybert Aemilius. Deze had van het schoutambt vrijwillig afstand gedaan, omdat hij in datzelfde jaar werd benoemd tot luitenant-drossaard en luitenant-stadhouder van Dalhem.¹⁵

Bijzondere opdrachten

Willem Hendrik moet in Den Haag goed aangeschreven hebben gestaan. Dat kan worden afgeleid uit de bijzondere opdrachten die hem door de Staten-Generaal werden verstrekt. Een van die bijzondere opdrachten was het ontwerpen van een jachtreglement voor het Land van Valkenburg. Gedurende de gehele 18de eeuw waren er in het Land van Valkenburg namelijk strubbelingen geweest over de uitoefening van de jacht.¹⁶ Met name was onduidelijk wie nu wel en wie niet het recht had om te jagen. Het jachtrecht was zodoende een voortdurende bron van conflicten. In 1785 kreeg de verantwoordelijke hoofdofficier, de luitenant-drossaard Willem Daniel Vignon, van de Staten-Generaal de opdracht een jachtreglement te ontwerpen. Ofschoon de regulering van de jacht formeel niet tot zijn competenties behoorde, werd Willem Hendrik door de Staten-Generaal met dezelfde opdracht belast.¹⁷

In datzelfde jaar kreeg hij nog een andere belangrijke opdracht, waarschijnlijk de belangrijkste uit zijn gehele carrière. Door de Staten-Generaal werd hij namelijk benoemd tot 'Commissaris der Grensscheidingen', waardoor hij een belangrijke adviserende rol kreeg bij de totstandkoming van het Verdrag van Fontainebleau en een actieve rol bij de uitvoering ervan. Dit verdrag, totstandgekomen

dankzij de bemiddeling van Frankrijk, regelde de Oostenrijkse aanspraken op gebieds-uitbreiding in de Republiek, onder andere in Maastricht en de Landen van Overmaas. Ofschoon voor de Republiek de schade uiteindelijk beperkt bleef, zouden er in de Landen van Overmaas wel enkele grenscorrecties dienen plaats te vinden. Op het uiteindelijke onderhandelingsresultaat heeft Van Panhuys zeer sterk zijn stempel gedrukt. Op een enkele uitzondering na werden zijn voorstellen door de Staten-Generaal namelijk volledig gehonoreerd en bij resolutie naar de onderhandelars te Parijs gestuurd.

De laatste onderhandelingen vonden plaats in oktober en november 1785. Op 16 oktober arriveerde eveneens Willem Hendrik van Panhuys. Hij was door de Staten-Generaal aangewezen om de Nederlandse diplomaten, die toen aanwezig waren in het kasteel van Fontainebleau, bij te staan in de ingewikkelde materie van de Landen van Overmaas. Aan het eind van een afmattende slotronde werd daar op 8 november 1785 om tien uur 's avonds het verdrag ondertekend.¹⁸

Vanwege zijn verdienste werd hij daarna ook belast met de regeling der limieten en de inbezitneming der nieuwe gebieden. Voor de regeling der limieten had hij regelmatig overleg te Brussel. Hij onderhandelde daar met graaf Von Trauttmansdorf, de gevolmachtigde minister van keizer Jozef II, en zijn directe tegenspeler de Oostenrijkse commissaris kolonel ingenieur De Brou. Willem Hendrik werd o.a. bijgestaan door de landmeter Antonius Wilmar. De inbezitneming der nieuwe gebieden betrof onder andere de heerlijkheden: Oud-Valkenburg, Schin op Geul, Strucht en Schaesberg. De overdracht van de heerlijkheid Schaesberg had plaats op 13 juli 1786.¹⁹ De plechtigheid vond plaats in de pastorie. De leden der justitie legden daarbij, ten overstaan van Willem Hendrik van Panhuys, de eed van trouw af aan de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden. Hierbij werd de vrije uitoefening van godsdienst en conservering van oude rechten

gewaARBorgd. Toen daar nadien aan getornd dreigde te worden, richtte men zich met een rekest tot Van Panhuys om de belangen van Schaesberg in Den Haag te bepleiten.

Lidmaatschappen

Van 1760 tot 1766 was Willem Hendrik de eerste secretaris van de in 1760 opgerichte Grote Sociëteit te Maastricht.²⁰ Deze van oorsprong militaire sociëteit liet ook burgers toe. In de kring van de verlichte Maastrichtenaars gold het als een voorrecht als men tot de Sociëteit werd toegelaten. Daarvoor was nodig dat men door een lid werd geïntroduceerd, waarna een ballotagecommissie stemde over de uiteindelijke toelating. De Sociëteit, en met name Van Panhuys, zette zich in Maastricht onder andere in voor de bevordering van het theaterleven.²¹

Verder was Willem Hendrik lid van de Maastrichtse vrijmetselaarsloge 'la Constance'. De historicus Spiertz kenmerkte deze loge als de 'society-loge' van Maastricht, omdat de leden ervan tot de aanzienlijkste geslachten van de stad behoorden. Ook de hoogste officieren van het garnizoen waren er lid van.²²

In het najaar van 1786 werd binnen de loge 'la Constance' een kapittel van Rozenkruisers opgericht, 'la Nouvelle Alliance'. Dit kapittel beoefende, in vrijmetselaarstermen uitgedrukt, een aantal hogere graden. Willem Hendrik van Panhuys werd in 1786 vermeld als 'visiteur' van dit kapittel.²³

Bezittingen

In 1770 werd Willem Hendrik eigenaar van het oud en riddermatig goed kasteel Haeren te Voerendaal. Tevens werd hij eigenaar van de te Voerendaal gelegen hoeve Lindelauf. De gekochte goederen hadden tezamen een oppervlakte van 161 bunder [1 bunder = 1 hectare]. Voor de aankoop van beide goederen betaalde hij de verkoper, de Vaalse lakenfabrikant Johann Arnold von Clermont, een

In 1778 wilde Willem Hendrik tot de ridderschap Staats-Valkenburg toetreden, op grond van zijn functies en bezit van een riddermatige woning en goederen. De Ridderschap, die in de 17de en 18de eeuw in dit gebouw zetelde, dacht daar in eerste instantie heel anders over.

bedrag van f 60.000,-.²⁴ Om de koopsom te kunnen voldoen leende hij een bedrag van f 26.000,- bij Catharina Joanna Bogaart, de weduwe van de oud-burgemeester van Maastricht Godart van Slijpe. De schuld werd in twee jaar tijd in drie termijnen afgelost.²⁵ Op 22 februari 1770 werden de goederen verheven voor de Keurkeulse Mankamer te Heerlen. Ophelder of leendrager werd zijn zoon Jan Cornelis.²⁶

Van nu af aan noemde Willem Hendrik zich 'Heer van Haeren'. Zijn nazaten sierden zich met de naam 'Panhuys van Haeren'. Omdat het aangekochte goed in een slechte staat verkeerde, besteedde hij veel aandacht aan de restauratie ervan. Tevens werden er fraaie parken en tuinen aangelegd.²⁷ In 1786 verwierf Van Panhuys te Voerendaal ook nog de hoeve Ten Hove.²⁸ Tijdens het Franse bewind werden zijn bezittingen fors uitgebreid via openbare verkopen van voormalig kerkbezit. Zo werden op 14 november 1799 in Posterholt en Vlodrop maar liefst drie

pachthoven ineens gekocht. Het betrof de Bergerhoff [66 ha], de Oldencamp [20 ha] en de Holsterhoff [29 ha].²⁷ Willem Hendrik kocht in totaal ruim 137 ha en zijn zoon Jan Cornelis 41 ha.²⁹

Ridder uit verdienste

Gezien zijn functies in Maastricht en de drie Staatse Landen van Overmaas was Van Panhuys maatschappelijk gezien een man van aanzien geworden. Door aankoop van kasteel Haeren, een oud riddermatig goed, dat met zijn grachten en twee hoektorens ook de uiterlijke kenmerken had van een ridderwoning, onderstreepte hij dat aanzien met adellijke symbolen. Het verbaast ons dan ook niet dat Willem Hendrik in 1778 aan de hoofdofficieren en de Ridderschap van Staats-Valkenburg het verzoek richtte om toegelaten te worden tot de ridderschap. Op grond van zijn functies en het bezit van het riddermatige huis en goederen van Haeren

meende hij daartoe voldoende gekwalificeerd te zijn.

Binnen de ridderschap werd daar echter anders over gedacht. Bezit van alleen een riddermatige woning was onvoldoende om tot de ridderschap te worden toegelaten. De kandidaat diende ook van adellijke geboorte te zijn. Hij diende dat te bewijzen met behulp van acht onberispelijke, adellijke kwartieren.³⁰

Van Panhuys deelde die mening niet. Volgens hem – en hij beriep zich daarbij op de inmiddels gangbare praktijk – was het voldoende in het bezit te zijn van een adellijk huis en afkomstig te zijn uit een oude en voorname familie. Hij ontkende echter de verplichting om dat laatste op de voorgeschreven manier te moeten bewijzen. De heren van de ridderschap hielden echter voet bij stuk.³¹

Vanwege de nu ontstane patstelling riep Willem Hendrik de bemiddeling in van baron Karel Leopold van Belderbusch, eigenaar van kasteel Terworm [Heerlen]. Sinds begin 1778 was hij een gekwalificeerd lid van de ridderschap. In een zorgvuldig, schriftelijk opgestelde verklaring ontkende de baron de toelatingscriteria niet, maar hij gaf tevens te kennen er geen moeite mee te hebben als voor *'Mijnheer Van Panhuys'* een uitzondering werd gemaakt.³²

Dat laatste gebeurde dan ook. Op 23 juli 1783 werd Willem Hendrik alsnog toegelaten tot de Ridderschap van Staats-Valkenburg op grond van zijn verdiensten voor het land. Daar werd nadrukkelijk aan toegevoegd dat hier een uitzondering werd gemaakt. Hieraan mochten door andere leenbezitters geen verdere consequenties worden verbonden.³³

Beschuldigingen

In 1789 maakte Willem Hendrik een moeilijke periode door. Hij werd er namelijk van beschuldigd dat hij in juni 1788 geheime contacten zou hebben onderhouden met de uit het Staatse leger gedeserteerde en daarna ontslagen en verbannen officier kolonel Sul-

jard de Leefdael, die in Maastricht een huis aan de Tongersestraat bewoonde. Suljard zou ook andere officieren hebben aangespoord om zijn voorbeeld te volgen. Hij was namelijk een vurige aanhanger van het patriottisme.³⁴

De geheime contacten tussen Willem Hendrik en de verbannen ex-kolonel zouden vooral hebben plaatsgevonden op zijn landgoed te Voerendaal, maar ook in Luik en Maastricht. Tevens werd hij ervan beschuldigd, er patriotse sympathieën op na te houden en een negatieve houding te koesteren ten opzichte van het Huis van Oranje, van welk Huis Willem v toen stadhouder was.

Omstreeks 1789 waren dit niet alleen ernstige maar ook riskante beschuldigingen. In de jaren tachtig van de 18de eeuw had de macht van de stadhouder namelijk door toedoen van de patriotten in toenemende mate ter discussie gestaan. Het had zelfs niet veel gescheeld of Willem v, inclusief de stadhouderlijke familie, had zijn biezen kunnen pakken. Deze crisis, voor het Huis van Oranje misschien de meest ernstige uit de geschiedenis, was in september 1787 echter weer bezworen. Dankzij buitenlandse hulp werd in dat jaar de stadhouderlijke macht weer in alle glorie hersteld.³⁵

Het is begrijpelijk dat de Oranje-aanhangers, na deze succesvolle restauratie van het Oranje-gezag, in een overwinningsoes verkeerden. In diverse plaatsen in de Republiek ging dat gepaard met soms ernstige en verregaande vijandigheden ten aanzien van de verslagen patriotten. Hun huizen werden vernield, ze verloren have en goed en, om aan verdere vervolging te ontkomen, waren ze gedwongen om naar het buitenland te vluchten. Tevens werd het ambtenarenapparaat van hoog tot laag gezuiverd van patriotische elementen.³⁶

De beschuldigingen aan het adres van Van Panhuys kwamen dus op een bijzonder slecht ogenblik en waren voor hem en zijn gezin niet zonder risico. Het waren vooral zijn Maastrichtse vijanden, de vice-hoogschout

Jan Hubert van Slijpe, de luitenant-kolonel Jan Anthony Christiaan de Salve de Bruneton en notaris Johan Hendrik Rooth die voortdurend olie op het vuur gooiden.³⁷ Dit drietal was vast besloten om Willem Hendrik ten val te brengen. Daarbij kregen ze steun van de luitenant-schout van Heerlen, Jan Willem Heldevier, en de secretaris van de schepenbank, Abraham Jacob de Jacobi, die op de Doom in Welten woonde.

De voortdurende lasterpraat moe, opende Van Panhuys op 11 februari 1789 in Den Haag de tegenaanval. Alle beschuldigingen aan zijn adres werden weerlegd. Om zijn tegenstanders verder uit de tent te lokken, loofde hij zelfs een premie uit van honderd gouden ridders, te betalen aan de armen, als iemand het tegendeel van zijn verklaring zou kunnen bewijzen. Tenslotte nam hij uitdrukkelijk afstand van het patriottisme en bevestigde hij zijn trouw aan het Huis van Oranje.³⁸

De Salve de Bruneton wist echter twee getuigen op te trommelen die beweerden dat de verbannen ex-kolonel Suljard de Leefdael in de maand juni 1788 wel degelijk op Haeren was geweest. Ze hadden hem daar met eigen ogen gezien tijdens zijn wandelingen door de bossen, parken en dreven. Die getuigen waren de keuterboer Pieter Habets uit Klimmen en de paardenknecht Nijst Trachts uit Retersbeek. Nijst Trachts was in die tijd in dienst geweest van de halfwin van Haeren, Michel Raven. Aan zijn getuigenis kon dus moeilijk worden getwijfeld.

Willem Hendrik dreigde nu echt in de problemen te geraken. Als het namelijk waar was wat de getuigen beweerden, dan had hij met zijn in Den Haag afgelegde verklaring meened gepleegd. Hij had dan een ernstig delict begaan dat ongetwijfeld het definitieve einde van zijn carrière zou hebben betekend.

Om de zaak tot op de bodem uit te zoeken, zonden de Staten-Generaal uiteindelijk in juni 1789 een onderzoekscommissie naar Maastricht, bestaande uit de heren A.R. van Heeckeren tot Suideras en H.J. Stavenisse Pous. Na ruim 28 personen te hebben ver-

hoord, kwam de commissie tot de conclusie dat de beschuldigingen aan het adres van Van Panhuys ongegrond waren.³⁹ Zijn tegenstanders werden gearresteerd en overgebracht naar Den Haag, waar ze werden opgesloten in de Gevangenpoort. De strafrechtelijke afhandeling van deze zaak werd opgedragen aan de Staatse Raad van Brabant. Willem Hendriks directe tegenstanders, inclusief de door hen opgetrommelde getuigen, werden uiteindelijk verbannen. Het grondgebied van de Republiek mochten ze niet meer betreden. De vice-hoogschout Jan Hubert van Slijpe haalde het einde van de tegen hem aangespannen strafrechtelijke procedure niet. Hij overleed in de gevangenis op 8 mei 1791.⁴⁰

Op de vlucht

Nadat de door de Staten-Generaal benoemde onderzoekscommissie de klachten aan het adres van Willem Hendrik ongegrond had verklaard, kreeg ook het gewone leven voor hem weer betekenis. Rustige jaren werden het echter niet. Op 4 april 1793 overleed zijn broer Huybert Aemilius, van wie hij in het 'rampjaar 1789' veel steun had ondervonden. Ook de politieke ontwikkelingen in de omringende landen hielden hem bezig. Daarbij ontging het hem niet dat de Franse revolutionairen openlijk uitkwamen voor hun interesse in de verovering van de Republiek. In 1793 voegden ze de daad bij het woord en bedreigden de Franse legers direct de stad Maastricht. In september 1794 eisten ze zelfs de stad op.

Willem Hendrik wachtte de gevolgen niet af. Zoals vele andere welgestelde Maastrichtenaren verliet hij de stad. Voor zijn vertrek moest echter wel nog snel een en ander worden geregeld. Aan zijn zoon Jan Cornelis, die in Maastricht zou achterblijven, gaf hij een bedrag van f 7885,- in bewaring. De keukenen de werkmeid zouden achterblijven om op het huis te passen. Bij Walter Bleron, een commies die op zijn kantoor had gewerkt,

loste hij een schuld van f 3400,- af. Op 23 september, 's middags om twaalf uur, in gezelschap van zijn vrouw, kamenier en koetsier, reed hij met een met twee paarden bespannen koets en met f 1700,- op zak de stad uit.⁴¹

De reis ging in eerste instantie van Maastricht over Sittard, Gangelt, Geilenkirchen, Linnich, Wickrath, Neuss, Düsseldorf en Duisburg naar Dinslaken. Op 4 oktober reisde het gezelschap over Emmerich naar Deventer. Op 6 oktober verliet men ook deze plaats en reisde men over Arnhem door naar Leiden. In de maanden daarna logeerde het gezelschap bij familie en bij Willem Hendriks' zoon Willem Frederik, die te Leiden rechten studeerde.

Vanuit Leiden werden de ontwikkelingen met grote nauwlettendheid gevolgd. Eind januari 1795 achtte de rentmeester de situatie weer veilig genoeg om terug te keren. Op 2 februari vroeg hij daarom bij de Staten-Generaal een paspoort aan om met zijn vrouw, zoon en twee dochters, twee domestieken en bagage naar Maastricht te mogen terugkeren. Zijn verzoek werd gehonoreerd.⁴² Op 12 februari keerde Willem Hendrik terug naar Maastricht. De vlucht – het verblijf inbegrepen – had hem f 1499,16 gekost. Bij aankomst stelde hij vast dat door de beschietingen van de stad een aantal ramen van zijn huis waren gesneuveld.

Steun aan het nieuwe bewind

Al in november 1794 namen de Franse veroveraars het besluit om de bestuursorganisatie voor het hele gebied tussen Rijn en Maas te herzien.⁴³ Als vertrouwensman van het nieuwe bewind kreeg een van Willem Hendriks' beste vrienden, Charles Clément Roemers, de opdracht om op zoek te gaan naar nieuwe bestuurders.⁴⁴ Dit dienden uiteraard personen te zijn die de ideeën van de Franse revolutionairen waren toegedaan. Roemers wist zonder aarzelen wie hij daarvoor moest benaderen. Dit blijkt uit het feit dat alle door hem gevraagde kandidaten hun opdracht

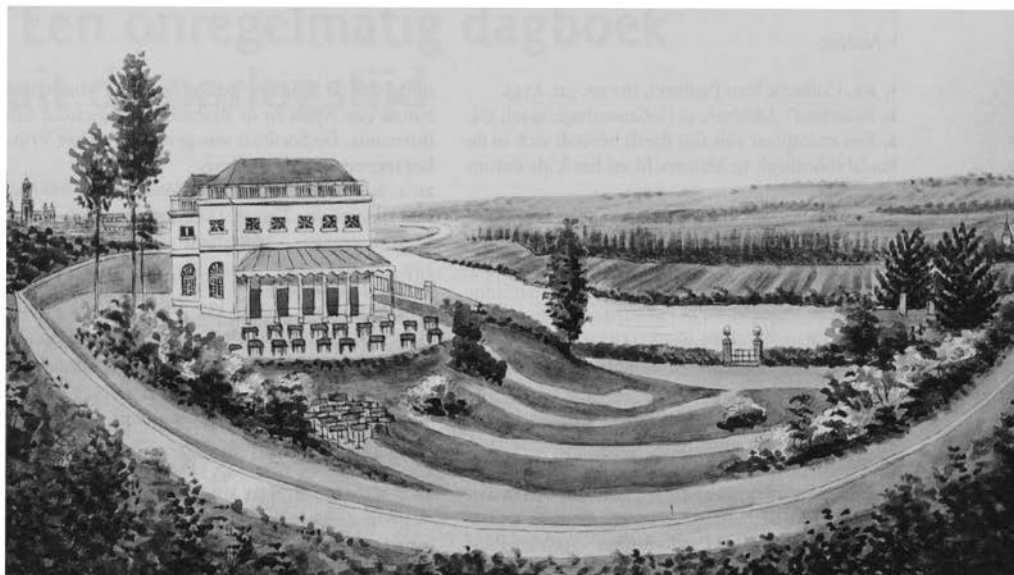
onmiddellijk aannamen. Tot hen behoorden verschillende vrienden en oude bekenden van Willem Hendrik, zoals Walter Bleron [een vroegere commies op zijn kantoor], Johan Hendrik Ploem [de provoost-bewaarder van de militaire gevangenis in de St.-Pieterspoort, die Willem Hendrik in het moeilijke jaar 1789 door dik en dun had gesteund], Antonius Wilmar uit Meerssen [landmeter, notaris en Willem Hendriks' assistent bij de grenscorrecties], Johan Arnold von Clermont [de vorige eigenaar van kasteel Haeren en schoonvader van zijn zoon Jan Cornelis], Joannes Mathias Ross [notaris en stut en toeverlaat in het moeilijk jaar 1789] en Johannes Antonius Christiaan van Panhuys [zoon van zijn overleden broer Huybert Aemilius].

Willem Hendrik zelf werd in 1796, samen met zijn collega commissaris-instructeur Pillera, benaderd voor de functie van rechter. Daarbij werd van hem, zoals dat ook bij alle anderen het geval was, een eed geeïst waarbij hij zijn afhankelijkheid aan de Franse Republiek moest betuigen. Hij legde die eed terstond af.⁴⁵ Op 22 januari 1798 legde Willem Hendrik, tezamen met andere leden van de magistratuur, tevens de eed van haat aan het koningschap af.⁴⁸ Van 7 augustus 1801 tot 22 oktober 1803 bekleedde hij de functie van vice-burgemeester van Maastricht.

Op 23 januari 1806 overleed zijn echtgenote. Precies twee jaar later, op 23 januari 1808, overleed op vierenzeventigjarige leeftijd ook Willem Hendrik. Zijn stoffelijk overschot werd bijgezet in de grafkelder die hij in het voorjaar van 1806 had laten bouwen op zijn landgoed Haeren te Voerendaal.⁴⁶

Nabeschouwing

Terugkijkend op Willem Hendriks' levensloop zien we verschillende tendenties zich aftekenen. Terwijl hij een geboren en getogen Maastrichtenaar was, bracht de diversiteit aan ambtelijke functies met zich mee dat hij op hoog niveau actief was in vrijwel

Tekening van Philippus van Gulpen uit 1850 van het gebouw op de Sint Pietersberg te Maastricht, nu beter bekend als 'Slavante'. Dit werd in 1838 door de Grote Sociëteit aangekocht. Willem Hendrik was van 1760 tot 1766 eerste secretaris van deze sociëteit die de bloei en groei van het theaterleven in Maastricht wilde stimuleren.

Foto: Collectie LGOG

alle Staatse Landen van Overmaas.

Voor de ontwikkeling van zijn carrière was – zonder dat we afbreuk willen doen aan zijn persoonlijke capaciteiten – zijn afkomst van grote betekenis. Dat zijn vader en oudere broer reeds vóór hem belangrijke posities innamen, was een steun voor het verwerven van verschillende ambten. Dat de Heren van de Staten-Generaal hem nadien ook belasten met bijzondere opdrachten lijkt echter vooral zijn eigen verdienste te zijn geweest.

Overigens oogste hij niet alleen waardeering. Onder de Maastrichtse en Heerlense magistraat bevonden zich verschillende personen, allen orangisten, die een hartgrondige hekel aan hem hadden. Zij beschuldigden hem er onder andere van, een aanhanger te zijn van het patriottisme. Ze stelden alles in het werk om zijn carrière kapot te maken.

Verder weerspiegelt zich in zijn levensloop het 'aristocratiseringsproces der regenten', zoals dat in de loop van de 17de en 18de eeuw

in de Republiek plaatsvond. Hieronder verstaat men het verschijnsel dat de stedelijke regenten, voorzover ze ertoe in staat waren, bij voorkeur een 'aristocratische' levensstijl adopteerden. Tot deze levensstijl behoorden onder andere de verwerving van riddertitels en adelspatenten en het zich tooien met adellijke namen, titels en wapenen. Het kopen van een heerlijkheid of riddermatig goed was daarbij de meest bewandelde weg naar zo'n semi-adellijke status, ofschoon dat nooit tot een formele opname in de adel kon leiden. Dat laatste gold ook voor Willem Hendrik. Wat hem niet lukte, lukte later wel zijn twee zonen.

Tot slot valt het relatieve gemak op waarmee hij zich na 1794 aanpaste aan het nieuwe regime. Zoals ook diversen van zijn 'vrienden' hadden gedaan, steunde hij actief het Franse bewind. Wat hem hiertoe bewoog, opportunisme en/of sympathie voor de Franse omwenteling, is niet duidelijk.

1. NA, Collectie Van Panhuys, inv.nr. 521, f.123.
2. *Nederland's Adelsboek*, 42 ['s-Gravenhage, 1940], 374.
3. Een exemplaar van zijn thesis bevindt zich in de Stadsbibliotheek te Maastricht en heeft als datum 2 juli 1755.
4. SA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, Testament mr. G.H. van Panhuys.
5. SA Heerlen, Archief Adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, Deeling der goederen nagelaten door J.C. van Panhuys en M.S. Delwarde, 25 maart 1850.
6. NA, Collectie Van Panhuys, inv.nr. 136.
7. RALM Limburg, Landen van Overmaas, inv.nr. 3624, 3631, 3637 en 3638.
8. W.A. J. MUNIER, Over klokken en klokkengelui in en rond Meerssen in de 17de en 18de eeuw, in: *Jaarboek 2003 Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* [Valkenburg a/d Geul, 2003], 227, 242.
9. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, inv.nr. 447.311, Reflexien van Van Panhuys bestemd voor de advocaat-fiscaal van de Generaliteit M. van der Pot, d.d. 9 mei 1789.
10. A.L. PELERIN, Beschrijvinge van het Staatsland van Overmaze in het generaal, en van het Land van Valkenburg in het bijzonder, van betrekking tot desselfs regeering en politique toestand, in: *Annales de la Société Historique et Archeologique à Maastricht*, 1854-1855, 34, 52-55.
11. W.A.J. MUNIER, De bezoldiging van de pastoors van Heerlen en Voerendaal [1794], in: *LvH* 34 [1984], 13-25.
12. A.L. PELERIN, *Beschrijvinge van het Staatsland van Overmaze*, 53.
13. Resolutien van de Hoog Moogende Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlandsche Provincien, 1773, 25 oktober [634] en 1 november [651].
14. A. FL. GEHLEN, *Het notariaat in het tweeherig Maastricht* [Assen, 1981], 27, 30, 33.
15. Resolutien, 1776, 5 juni [346].
16. F.M. GERARDS, De rechten van het leengoed Haeren in de 18e eeuw, in: *LvH* 53 [2003], 18-21.
17. NA, Staten-Generaal 1550-1796, inv.nr. 5875.
18. J.A.K. HAAS, Het verdrag van Fontainebleau 1785; Maastricht en de Landen van Overmaas als internationale conflictstof aan het eind van het ancien regime, in: *PSHAL*, 124 [1988], 290-344.
19. J.J. JONGEN, Hoe onze voorouders hun rechten verdedigden, in: *LvH*, 2 [1951], 57-59, 78-80.
20. SHCL Maastricht, Grootte Sociëteit en Emulatie te Maastricht, inv.nr. 1 en 2. De 'Grande Sociëte' werd opgericht op 1 oktober 1760 onder bescherming van de militaire gouverneur van Maastricht baron Van Aylva en de Brabantse hoogschout van Burmania. De Sociëteit was gevestigd op het Vrijthof tegenover het Landhuis.
21. C. BLOEMEN, *Maastrichts Toneellevven. Drie eeuwen Maastrichts Theater* [Maastricht, 1966], 56.
22. M.G. SPIERTZ, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw. Kerkelijke, Politieke en Sociale Verhoudingen 1775-1801* [Assen, 1964], 1.
23. Spiertz, *Maastricht*, 28-29.
24. F.M. Gerards, De aankoop en restauratie van kasteel Haeren [Voerendaal] door mr. W.H. van Panhuys, in: *LvH*, 48 [1998], 123-129.
25. NA, Collectie Van Panhuys, inv.nr. 521, f.76-78.
26. GERARDS, *De aankoop*, 128.
27. GERARDS, *De Aankoop*, 127-128.
28. F.M. GERARDS, Het landgoed Haeren [Voerendaal] in de 19de eeuw, in: *LvH*, 52 [2002], 37-48.
29. NA, Collectie Van Panhuys, inv.nr. 140; SPIERTZ, *Maastricht*, 229-230.
30. F.M. GERARDS, W.H. van Panhuys [1734-1808]. De toelating tot de Ridderchap van Staats-Valkenburg, in: *Jaarboek 2001 Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* [Valkenburg aan de Geul, 2001], 169-203.
31. GERARDS, W.H. van Panhuys, 191.
32. GERARDS, W.H. van Panhuys, 194-195.
33. GERARDS, W.H. van Panhuys, 195-196.
34. SPIERTZ, *Maastricht*, 83.
35. A. WILSCHUT, *Goerjanverwellesluis. De strijd tussen patriotten en prinsgezinden 1780-1787* [Hilversum, 2000], 15-22.
36. J. ROSENDAAL, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795* [Nijmegen 2003], 50.
37. SPIERTZ, *Maastricht*, 83-85.
38. SPIERTZ, *Maastricht*, 83.
39. NA, Staten Generaal, in.nr. 9053.
40. RA Noord-Brabant, Raad van Brabant te 's-Gravenhage, Resoluties, inv.nr. 20, nr. 3825.
41. NA, Staten-Generaal, inv.nr. 3082.
42. NA, Collectie Van Panhuys, inv.nr. 136.
43. SPIERTZ, *Maastricht*, 110-111.
44. SPIERTZ, *Maastricht*, 111.
45. SPIERTZ, *Maastricht*, 149. A. FLAMENT, Burgerlijke overheden en leden der rechtbank die op den 2en Pluviöse an 4 [22 januari 1798] den eed van haat aan het koningschap hebben afgelegd, met bijzonderheden omtrent eenigen hunner, in: *Maasgouw* 7 [1885], 1087.
46. GERARDS, Het landgoed Haeren, 44-46.

'Een onregelmatig dagboek' uit de oorlogstijd

DOOR HERMAN KLÖREN

Een onregelmatig dagboek, zo luidde de titel die Heerleenaar Herman Klören gaf aan het dagboek dat hij – onregelmatig – bijhield van vrijdag 1 september 1944 tot en met maandag 25 februari 1945. De bouwkundig tekenleraar aan de Ambachtsschool verhaalt in zijn dagboek over de laatste oorlogshandelingen in en rond Heerlen en over de bevrijding van de stad. Klören, geboren op 31 oktober 1901, woonde met zijn vrouw Trees en zijn kinderen Sjef, Elly en Margriet aan de Franciscusweg 21. Hij overleed op 76-jarige leeftijd. Hieronder volgt zijn relaas over de laatste roerige oorlogsmaanden in en om Heerlen.*

VRIJDAG 1 SEPTEMBER 1944

De Duitsers zijn in Frankrijk verslagen. De legers vluchten nu door België, waar hevige gevechten gaande zijn. Gisteren werden Dinant, Namen, Luik en Maastricht gebombardeerd. Vandaag begint het nieuwe schooljaar met een H. Mis bij de Broeders in de Gasthuisstraat. Nog voor wij daar waren, moesten we rennen!

Luchtalarm. Treinen in Heerlen werden beschoten, Geleen en Spaubeek gebombardeerd. Om 10.15 konden we eerst naar school toe. De nieuwe leerlingen worden ingedeeld. Nauwelijks heb ik me aan de nieuwe jongens voorgesteld of... luchtalarm. Weer beschieting van treinen, onder andere bij het slachthuis. Om twaalf uur wordt besloten wegens verhoogd gevaar de leerlingen voor onbe-

Heerlense burgers vragen een Amerikaanse soldaat een handtekening op hun persoonsbewijs te zetten.

Foto: Stadsarchief Heerlen fotocoll.nr. 1850

paalde tijd [hoe lang dit zou duren, hadden we niet voorzien] naar huis te sturen. Wanneer het weer rustig werd, konden ze maandag weer komen. Toen we het gebouw verlieten, kwamen de Duitse tanks het schoolplein al opgereden, echter in tegengestelde richting aan die van 1940. De stad wordt bezet met luchtmachtroepen.

ZATERDAG 2 SEPTEMBER

Overall moffen, veel inkwartiering. In de woningen aan de Franciscusweg wordt de staf van het verbindingsleger geïnstalleerd en worden zendinstallaties opgericht. Van nu af begint de grote terugtocht der verslagen Duitse legers uit Frankrijk en België. Van nu af aan wordt een steeds toenemend kanongebulder gehoord dat tot een trommelvuur

aangroeit. De volgende dagen doen steeds wilde geruchten de ronde dat dan hier, dan weer daar de Amerikanen de Nederlandse grens gepasseerd zijn.

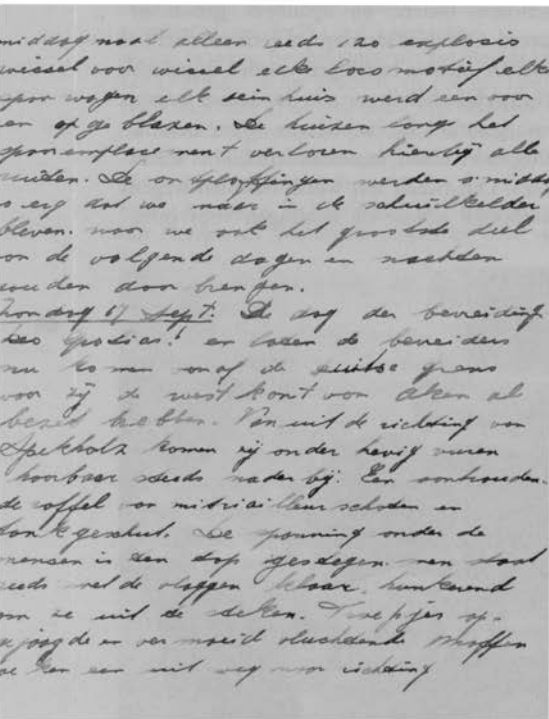
MAANDAG 4 SEPTEMBER

Er zijn hevige gevechten aan de gang in de omgeving van Gulpen.

DONDERDAG 7 SEPTEMBER

Alle mannen van 16 tot 65 jaar moeten zich melden voor graafwerk bij Gulpen. Niemand meldt zich, maar het gewone leven is opgehouden, gewerkt wordt er niet meer. De mannenjacht is begonnen, niet voor wegvoering, maar voor graafwerk in de omgeving. Op de straten staan alle mannen druk de toestand te bespreken. Standsverschil is er niet meer. *Het is één grote verbroedering.*

Dan opeens komt er een seintje. En rrruts, als muizen zijn alle mannen in hun eigen gemaakte holletjes gekropen. De moffen komen. De straten *zijn* vol spelende kinderen en bange huismoeders, maar geen mannen. Hier en daar worden huizen vluchtig doorzocht, maar de Duitsers vertrekken weer zonder buit. De mannen *komen* weer naar buiten, maar binnen een uur is er weer een alarm seintje en duiken ze weer onder. We waren giftig op die moffen, maar *bij ons* waren het nog goedgezaken *als je bekijkt* wat ze later in Holland zouden gaan doen. Achteraf gezien was dit verstoppertje spelen. De volgende dagen wordt al het rijmateriaal gevorderd en op straat in beslag genomen. Maar het ging al net eerder als bij de mannen. *Het materiaal werd verborgen*, de Duitsers kregen het niet en zochten er maar oppervlakkig naar. Hierop volgde een andere strooptocht die wel succes had: het wegvoeren van alle levensmiddelen die men maar in magazijnen en winkels te pakken kon krijgen. Nog is het mij een raadsel waarom de distributiedienst niet desnoods officieus toestond *de mensen* meer levensmiddelen op de bonnen af te doen geven, daar enige dagen, soms enige uren later de moffen *toch* alles oplaadden en

Fragment uit het 'onregelmatige dagboek' dagboek dat Herman Klören ging bijhouden vanaf 1 september 1944.

Foto: Stadsarchief Heerlen

Duitse troepen vluchten de stad uit. 'Still' uit een film: een van de weinige beelden van vluchtende Duitsers.

Foto: Stadsarchief Heerlen

er zonder te betalen mee van door gingen. Veel werd ook door de soldaten op eigen initiatief meegenomen, elke controle was weg.

VRIJDAG 15 SEPTEMBER

Het kanongebulder neemt met het uur toe. Het huis krijgt rillinkjes. Later zal het nog beven, ja rommelen. De mijnen worden ontklaard gemaakt. Alle generatoren behalve die der pompen worden met springstof ontklaard gemaakt. Nu moeten de pompgeneratoren ook licht voor ons leveren. *Soms is er geen gas, vooral in de topuren.*

ZATERDAG 16 SEPTEMBER

Het verbingsleger vertrekt naar die Heimat. De buurtbewoners plunderen wat er nog eetbaar *van wat er* in de H.B.S is achtergebleven, hoewel de moffen er nog steeds terugkomen met vrachtwagens om de voorraad weg te halen. Kwamen zij voor *in de H.B.S.* binnen, dan stoven alle burgers er ach-

ter weer uit. Dit was hier een blitzkrieg tussen moffen en buurtbewoners, waarin de H.B.S. het ene half uur Duits en dan weer Hollands bezit was. De buurt vaarde er goed bij. Mijn aandeel was \pm 200 kilo aardappelen, 5 kilo meel en 12 pakjes koffiesurrogaat. We konden toen nog niet vermoeden dat dit zo goed te pas zou komen, toen er helemaal geen aardappelen meer te koop waren. In de voormiddag werden we door een hevige ontploffing opgeschrikt. Het spoorwegviaduct bij de Esschenderweg vloog in de lucht, daarna telde Sjef nog voor het middagmaal alleen reeds 120 explosies. Wissel voor wissel, elke locomotief, elke spoorwagen, elk seinhuis: *alles* werd een voor een opgeblazen. De huizen langs het spooreplacement verloren hierbij alle ruiten. De ontploffingen werden 's middags zo erg dat we maar in de schuilkamer bleven, waar we ook het grootste deel van de volgende dagen en nachten zouden doorbrengen.

Eindelijk tijd voor een beetje ontspanning. Een Amerikaanse soldaat speelt baseball in de straten van 'restcenter' Heerlen. Zijn

kameraad vinden we terug op het omslag van dit nummer.

Foto: Stadsarchief Heerlen fotocoll.nr. 8393

Een volgeladen Amerikaanse tank en een menigte op het Bekkerveld vlak na de bevrijding van Heerlen.

Foto: Stadsarchief Heerlen fotocoll.nr. 01812

ZONDAG 17 SEPTEMBER

De dag der bevrijding. Deo Gratias! En laten de bevrijders nu komen vanaf de Duitse grens, waar zij de westkant van Aken al bezet hebben. Vanuit de richting van Spekholz komen zij onder hevig vuur hoorbaar steeds naderbij. *Het is* een aanhoudende roffel van mitrailleurshots en tankgeschut. De spanning onder de mensen is ten top gestegen. Men staat reeds met de vlaggen klaar, hunkerend om ze uit te steken. Troepjes opgejaagde en vermoeide, vluchtende Moffen zoeken een uitweg naar Schaesberg. Een troep van 18 man werd zelfs in Meezenbroek door burgers gevangengenomen. Eindelijk, om half vijf, rijden de tanks *van de bevrijders* Heerlen binnen. Hier werd op het Monsieur Savelbergplein nog tegenstand geboden *vanuit* mitrailleurnesten, zodat het geschut weer in actie kwam waardoor enkele woonhuizen het zwaar te *verduren* kregen. De in de huizen gevluchte moffen moesten zich hier eindelijk overgeven. Onderwijl hadden 's mor-

gens de aan de andere kant van de stad zich terugtrekkende moffen nog *granaten* geworpen in het station, het postkantoor, het Hoofdbureau der Staatsmijnen en het Royal Theater. Het station brandde geheel uit, de andere gebouwen konden door snel optreden nog gered worden. Direct nadat de laatste tegenstand op het *Monseigneur* Savelbergplein gebroken was, brak een ware feestroes uit. Zo spontaan en zo plotseling dat het onbegrijpelijk is waar alles zo vlug vandaan kwam. *Overal* vlaggen, oranje, feestmutsen, sjerpen, muziek. Dansen en hossen in overvolle straten. Als bijen om hun koningin, zo stonden de burgers *bij of op* de Amerikaanse tanks, zodat van de tanks niets te zien was. Om 4.45 uur hebben wij met een zekere ontroering de vlag gehesen en elkaar de vredeskus gegeven. Om 7 uur bracht Trees mij de eerste Amerikaanse sigaret. Een bedwelmend genot nadat we zo lang met weinige slechte consis tevreden moesten zijn. Die tanks zijn prachtwagens. Behalve grana-

ten en mitrailleurkogels bleken ze ook massa's sigaretten, chocolade, kauwgom en andere lekkernijen te bevatten plus nog ruimte voor soldaten. Wat maakten die Amerikanen een prettige indruk. Prachtige, flinke, gezonde en rustige boys die verheugd waren Heerlen te hebben bevrijd zonder burgers gedood te hebben. Een paar uur later, om 8 uur, begonnen de moffen midden in de overvolle feestelijke straten een tegenaanval en sloegen hier de granaten in, die weer enige huizen vernielden. De feestroes was *voorbij*. De mensen gingen weer de kelders in. Dit werd de eerste nacht die wij geheel in de kelder doorbrachten.

MAANDAG 18 SEPTEMBER

Hoewel de binnenstad van moffen gezuiverd is, is het hier nog lang niet veilig. Achter het slachthuis blijven de moffen hevige tegenstand bieden en blijven de mitrailleurs doorlopend ratelen. De granaten van hun tanks slaan hier zelfs op de weg in en in het park.

Horen en zien vergaet je. Trees houdt zich flink, *maar ze is wel* zenuwachtig. Dat zijn we trouwens allen, maar we zien het alleen maar van de anderen. De nachten zijn zonder slaap, de kinderen lastig omdat ze geen regelmaat meer hebben. De kleine Elly vindt het 'boem boem' heel gewoon en Sjef is bij het grootste gevaar nog niet binnen te houden. Steeds glipt hij weer weg, terwijl er toch elk ogenblik een voltreffer kan komen. 's Middags slaan nog 5 granaten in, in de Saroleastraat. Bij opa *zijn* weer alle ruitens stuk plus de schoorsteen van de haard in de woonkamer. Opmerkelijk is dat we in die dagen geen Duitse vliegtuigen zagen. 's Middags komen grote versterkingen aan die de Amerikaanse voorposten komen bijstaan. Even spant het er nog om *en is het de vraag* of de moffen, die men maar niet van de Molenberg weg kan weg krijgen, de steile berg af zullen komen. De Oliemolenstraat wordt gevechtsklaar gemaakt, achter elke boom en tuinmuurtje worden mitrailleurs opgesteld.

Een Heerlense bewoonster gevlaid door de aandacht van enkele bevrijders.

Foto: Stadsarchief Heerlen fotocoll.nr. 08018

En hoe is het mogelijk, wij allen en de kinderen staan er tussen te kijken alsof het maar een spel was! In de loop van deze avond wordt Schaesberg bevrijd. Een granaatscherf vernielt ons zolderraam. Eijgelshoven en Kerkrade liggen de gehele dag onder kanonvuur. Zwaarder geschut wordt ten zuidwesten van Heerlen opgesteld en buldert nu dag en nacht over de stad heen. In het Aambosch nestelen zich een duizendtal Amerikanen met veel zwaar materiaal. Ook in de weide tegenover ons wordt materiaal opgesteld. De terreinen aan de Valkenburgerweg en Schaesbergerweg worden als vliegvelden gebruikt voor Amerikaanse verkennertoe-stellen die bijna de gehele dag geluidloos over de stellingen vliegen. Terwinselen en Eijgelshoven moeten evacueren voor de beschieting van Kerkrade. Als de Siegfriedlinie terug gaat vuren, zijn ook wij nog niet gelukkig.

DINSDAG 19 SEPTEMBER

De Amerikanen hier in de buurt zijn *populair* en worden warm onthaald; ze trakteerden de bevolking royaal van hun eigen rantsoenen. 's Nachts rolt zwaar geschut over straat. Gisteren zijn de meeste NSB'ers gearresteerd. Van sommige vrouwen zijn de hoofden kaal geschoren en werden er zelfs met menie hakenkruisen op geschilderd. De strijd van verleden zondag kostte het leven aan 2 burgers en 5 moffen. Een burger raakte gewond. Op Heerlerheide werden de twee kinderen van een dokter door een granaat gedood terwijl zij de vlag aan het hijsen waren.

WOENSDAG 20 SEPTEMBER

Een rustige dag, ik heb voor het eerst weer goed geslapen. Toch wordt de gehele dag en nacht door zwaar geschoten, ofschoon met grotere tussenpozen. Om Eijgelshoven en Kerkrade wordt nog zwaar gevochten. De moffen schieten daar vanuit het ziekenhuis. Heden is veel en zwaar Amerikaans materiaal *doorgevoerd*. Het is ongelooflijk hoeveel en in hoeveel verscheidenheid het materiaal maar aanrolt. In de nacht van donderdag op

vrijdag heeft het huis staan te schudden tijdens de zware beschieting overdag. Ging het weer wat kalmer of wennen we eraan? Vrijdagmiddag hebben de Amerikanen Geilenkirchen in brand gebombardeerd. Van hier uit zijn de vuurgloed en de zware rookwolken goed te zien. Hedennacht sloegen in de omgeving de Duitse granaten weer in.

ZATERDAG 23 SEPTEMBER

Gisterenavond werd zwaar geschoten en *dat werd* vandaag voortgezet. Hoe de ruiten het uithouden is een raadsel. Alles danst. Het geschut staat hier een 200 meter vandaan in de weiden bij de Caumermolen. Reeds duizenden jonge mannen melden zich aan als vrijwilligers, naar men zegt in Kerkrade. *Dat werd* vrijdagmiddag bevrijd.

ZONDAG 24 SEPTEMBER

Onder kanongebulder wordt hier een plechtige hoogmis van dankzegging opgedragen voor de bevrijding. Veel Amerikanen zijn *erbij*. Ik woonde de plechtigheid bij. Luid werd na het 'Te Deum' nog het 'Aan U o Koning der Eeuwen' en het Wilhelmus gezongen. 's Avonds Kruisweg voor de slachtoffers der bevrijding. Op de woningen der Duitsers, NSB'ers en verdachte personen is beslag gelegd.

MAANDAG 25 SEPTEMBER

Het kanongebulder wordt steeds heviger. Was het zo de eerste dagen meteen begonnen, dan hadden we het vast allen in de broek gedaan, maar alles went. Heden moet Kerkrade evacueren. Het is zielig te zien hoe *die mensen* hier arriveren met beladen kinderwagens en rugzakken. Onderweg zijn deze mensen nog in Duits granaatvuur terechtgekomen.

DINSDAG 26 SEPTEMBER

Leden van de burgerwacht kunnen dienst nemen voor bewaking van gevangenenkampen en voor politiediensten. Luchtgevechten vinden plaats boven de stad. Een afgeschoten

De Amerikaanse bevrijders werden in Heerlen met open armen ontvangen, zoals hier op het Templesplein.

Foto: Stadsarchief Heerlen fotocoll.nr. 1853

Duits toestel doodde gisteren in de Heerlerbaan 15 burgers. Steeds meer kanonnen van zwaarder kaliber tot 224 m/m toe worden hier opgesteld. Bij elk schot staat het huis te trillen. Elly begroet de Amerikanen met 'hallo' en ze springt van vreugde bij het zien van vliegtuigen. Elke dag vragen wij ons af hoe het toch in Utrecht zal wezen.

VRIJDAG 29 SEPTEMBER

In de afgelopen dagen weinig nieuws. Uit een gevangenen-transport van NSB'ers wierp zich een vrouw voor een passerende auto om zelfmoord te plegen, hetgeen haar gezien de zware schedelbreuk ook wel gelukt zal zijn. Hedenmiddag zagen we twee viermotorige Amerikaanse bommenwerpers brandend neerstorten nadat ze aangeschoten waren. In de lucht zien we de Amerikaanse toestellen steeds in het vuur van de Siegfriedlinie terecht komen.

VRIJDAG 6 OCTOBER

De kanonnen die rondom Heerlen zijn opgesteld blijven dag en nacht vuren. De huzen rammelen hoe langer hoe meer. Gisteren zijn Duitse patrouilles weer over de grens geweest en hebben de spoorweg bij Bochholz onklaar gemaakt 10 kilometer vanaf Heerlen. Drie weken na Heerlen is nu ook eindelijk Kerkrade bevrijd.

ZONDAG 8 OCTOBER

Drie dagen lang heeft hier vlak over de grens een hevige tankslag gewoed. Ruim 1300 Amerikaanse soldaten zijn daar gesneuveld. De vorderingen bedragen 1 kilometer. De Duitsers staan nog op de grens bij Kerkrade. Het kanongebulder ging de afgelopen dagen nog sneller dan mitrailleurvuur. In de avond komen de moffen nu regelmatig overvliegen en werpen hier en daar bommen en schieten met boordwapens. Gisteren hebben we de

Enkele leden van de leken-ordedienst [met knuppels!] poseren trots met een paar Amerikaanse soldaten.

Foto: Stadsarchief Heerlen fotocoll.nr. 8115

schuilkelder geheel opnieuw geïnstalleerd.

VRIJDAG 13 OCTOBER

Verleden woensdag om 10.50 uur liep het ultimatum voor de overgave van Aken ten einde. Om 12 uur werd de stad beschoten en gebombardeerd. Donderdagnacht brandde nog de gehele horizon boven de stad en omstreken. De evacuees uit Kerkrade moesten de Ambachtsschool verlaten, daar de Amerikanen het gebouw nodig hebben. Voor hoe lang nog?

KERSTMIS 1944

In de afgelopen weken was er weinig nieuws. Dit is nu de vijfde Kerstmis in oorlogstijd voor ons. Hoe loopt alles toch geheel anders dan men verwachtte. Nog steeds is Holland niet vrij. Zal het nog vrij komen vóór het einde van de oorlog? Hoe zou het nu in Utrecht zijn? Het leven herstelt zich hier uiterst langzaam, alleen de vrijheid doet heerlijk aan. En nu de gebeurtenissen in Heerlen.

Al ruim twee maanden slapen we elke nacht in de kelder. Hoe meer we dachten dat het

gevaar geweken was, hoe groter dit is geworden. De Duitsers zinnen op wraak en nemen onze stad af en toe onder handen met heimzinnige projectielen die veel schade aanrichtten. Via de explosie geven die een janktoon als vluchtende lachende duivels. In één rechte lijn kwamen op een avond om het kwartier de granaten terecht in het Molenbergpark, op het kerkhof, bij v&d, bij Hollekamp en in de Dautzenbergstraat en Stationstraat. 45 doden. Ook enkele verspreide Duitse vliegtuigen maken het ons nog steeds lastig. Op 1e Kerstdag 's middags om 3 uur gooiden die een bom af op de Valkenburgerweg. Een uur daarvoor hadden de moffen hier veel fosforbommen afgeworpen die grote schade aanrichtten. In een grote bom van 2 meter lengte zitten een aantal kleinere fosforbommen die dan verspreid neerkomen en een groot aantal brandhaarden stichten. De schade was groot vooral bij de Broeders van H. Josephbad. De Amerikanen hebben hier ieders hart veroverd, mede ook om hun grote vrijgevigheid. De spionage hier is verschrikkelijk, dat kon ook moeilijk anders bij zulk een gemengde bevolking.

Zo snel het front vorderde in september, zo langzaam gaat het nu verder en zitten we nu al 4 maanden in kanongebulder. Nu is er weer een nieuwe verschrikking bijgekomen, namelijk de vliegende bommen, die soms met een kwartier tussenruimte hier over komen en waarvan sommige ontijdig hier in de omgeving neerkomen. De angst dat ze Heerlen ook eens als doelwit gaan kiezen. Tegelijk met de grote Duitse doorbraak in België proberen de moffen ook het front in Geilenkirchen te forceren. Als dat lukt, kunnen ze in één uur tijds hier zijn. Waar moeten we dan blijven. De gewonden zijn van hieruit al weggebracht. De spanning is onder de burgers goed merkbaar en *wordt* gevoeld door de hevige kanonnades van beide zijden.

NIEUWJAAR 1945

Weer een staaltje van Duitse moraal. Op bescheiden wijze vierden we oud op nieuw. Heel de avond was het al onrustig in de lucht. 5 minuten voor 12 werd het beangstigend, wij de kelder in. Precies klokslag 12 uur als we elkaar een Zalig Nieuwjaar willen wensen gooit een mof zijn bommenlast af op het centrum van Heerlen. De verwoesting op het Kerkplein was hevig. De kerk getroffen, de omliggende huizen in elkaar gedrukt. Wederom doden en zwaar gewonden door verspreide splinterbommen. Zo werd hier het nieuwe jaar ingezet. Wij kwamen er af met één dakpan die brak. Moge God en Zijn Lieve Moeder ons blijven beschermen. Toen ik heden uit de H. Mis kwam, werden we in de Akerstraat door een mof met boordwapen beschoten: zijn Nieuwjaarswens. Doorlopend rammelt het huis van het gevecht bij Geilenkirchen. Ik verlang naar de avonden om mooi in de kelder veilig te zijn en te slapen.

ZONDAG 14 JANUARI

Deo Gratias. Gisteren bericht van Piet gehad, die veilig in Helvoirt is en op 23 oktober bevrijd werd. Moge de bevrijding van Utrecht ook niet lang meer op zich laten wachten. Langzamerhand neemt de hevigheid van het

schieten af, nu na 5 maanden. Vanavond *was er* opeens een hevige slag. Elly vloog haar stoeltje uit en was ook geschrokken. Buiten niets te zien. Later bleek een V2 de oorzaak te zijn die even buiten Heerlen op Drievogels grote verwoesting aangericht had. Gelukkig is de Duitse doorbraak in België bezworen evenals de doorbraakpoging over de Maas en die bij Geilenkirchen. We liggen nu buiten Duits geschutsbereik en kunnen alleen maar door vliegtuigen en vliegende bommen bereikt worden.

MAANDAG 25 FEBRUARI

Afgelopen week *vlogen* elke avond Duitse vliegtuigen boven de stad. Gelukkig *vielen* geen bommen. *Het waren* zeker verkenners in verband met het offensief over de Roer. Wel *zijn er* steeds meer vliegende bommen. Het snelle Amerikaanse succes over de Roer maakte de moffen zo overstuurd dat zij vergaten nog vliegende bommen in onze richting te sturen. Hiermede zijn de eigenlijke oorlogshandelingen in Heerlen afgelopen. Heerlen is nu ingericht als 'Rest center' voor het 9de Amerikaanse leger dat alle gebouwen welke daarvoor geschikt zijn in beslag genomen heeft. Nu werken we hier samen om het repatriëren vanuit Duitsland te ondersteunen, vooral veel Rotterdammers hebben we al hier. De meeste vreemdelingen kunnen we naar Frankrijk en België doorsturen.

* *De biografische gegevens over Herman Klören zijn verstrekt door zijn na de oorlog geboren dochter Yvonne Voncken-Klören, waarvoor onze dank. Klören spreekt in het dagboek zijn zorgen uit over de situatie in Utrecht. Hij werd daar geboren en had er nog veel familieleden wonen, waaronder zijn vader. De 'Piet' waarvan in het dagboek sprake is, is zijn jongste broer. De redactie heeft zoveel mogelijk de oorspronkelijke tekst van het dagboek gevolgd; waar omwille van de leesbaarheid woorden zijn toegevoegd, zijn deze cursief afgedrukt. Het originele dagboek is door zijn zoon Sjef overgedragen aan het Stadsarchief Heerlen met recht van publicatie.*

Van Koller en Koelwercken

De eerste koempels in het Land van Rode

DOOR ROLAND BISSCHEROUX

De Nederlandse steenkoolmijnbouw begon in het Land van Rode, een bestuurlijke eenheid waarvan het oorspronkelijke gebied ongeveer samenviel met de latere gemeente Kerkrade en een deel van het latere Duitse Herzogenrath. Het Land van Rode is in de loop van de tijd vaak aan machtswisselingen onderworpen geweest. In het begin van de twaalfde eeuw was het gebied in het bezit van graaf Adolf van Saffenberg. Diens dochter Mathilde huwde in 1136 met hertog Hendrik II van Limburg. Na het overlijden van graaf Adolf in 1145 of 1146 kwam het Land van Rode in handen van hertog Hendrik. Vanaf die tijd noemde men het gebied Hertogen Rode of Rode-le-duc en uit deze benaming is later de naam Rolduc ontstaan. Vlak bij de burcht van Rode – thans Herzogenrath – werd in 1104 een klooster gesticht door priester Ailbertus van Anthoing. Ailbertus wilde als kluizenaar gaan leven en ontving van Adolf van Saffenberg het plateau waarop het huidige Rolduc gebouwd is en een strook grond tot aan de Worm. Bij de kluizenaar voegde zich edelman Embrico van Maynschosz, leenman van de Heer van Saffenberg, die van de kluis een groot klooster wilde maken. Samen legden zij in de jaren 1107-1108 de fundamenten voor een kloosterkerk en crypte. Deze crypte werd afgebouwd in 1108, de kerk in de loop van de 12de eeuw. Graaf Adolf aan wiens schenking het klooster zijn bestaan te danken had, werd begraven in de abdijkerk. De abdij Kloosterrade was vervolgens nauw verbonden met de hertogen van Limburg; zij hadden er hun familiegraf en hun kanselarij.

In die tijd werd het klooster aangeduid met Klooster van Rode of Kloosterrade [het huidige Rolduc].

Het 'Duitse' deel van het Land van Rode werd ruwweg gevormd door de strook land ten oosten van de lijn Pannesheide-Rolduc tot aan het riviertje de Worm. De vroege mijnbouw in het Wormdal werd in noord-oostelijke richting nog gehinderd door een verzakking, de Feldbiss, en in zuidwestelijke richting door het dalen van de lagen. In Kerkrade was men zich bewust van de omvang van de op dat moment winbare kolenvoorraden er waren echter ook pioniers die het elders probeerden.¹

Jan Peerboom van Gulpen

Zo zocht een zekere Jan Peerboom naar steenkool rond Gulpen. In de 17de eeuw werd er behalve in het Land van Rode ook steenkool gewonnen in het Land van Dalhem over de huidige grens van Nederland en België. Gulpen ligt tussen deze gebieden in en mogelijk ging hij ervan uit dat zich winbare steenkoollagen tussen deze gebieden uitstrekten. Wat hij niet wist was dat er geen steenkool voorkomt onder Gulpen. De eerste vermelding van de concessie verleend aan Jan Peerboom van Gulpen stamt uit 1648. Bij de aanleg van zijn steenkoolmijn kreeg Peerboom last met de afvoer van het mijnwater. Om dit water te kunnen afvoeren had hij toestemming nodig van de eigenaar van de hoeve Berchem, waarop het afwateringssysteem gebouwd zou worden. Deze hoeve was in het bezit van de heer van Wittem,

Kloostercomplex Kloosterrade omstreeks 1850 door schilder J. Pöttgens. Hier werd een start gemaakt met de kolenwinning.

graaf Georg Frederik van Waldeck, en deze verleende op Peerbooms verzoek toestemming tot het afvoeren van het water door middel van een pompwerk. Dat men reeds in die tijd twijfelde aan het succes van de onderneming blijkt uit het volgende bericht van jonkheer van Schwartzenberg, drost van Wittem, aan graaf van Waldeck[*'Ob etwas zu finden wyrdt seyn ist ganz ongewisz[und, soll etwas gefonden werrden, soll fill tausenden müsse kosten ehe und zuvoren das Werck zum Effekt sall kunnen gebracht werden'*.²

Kohlgerechtigheijt

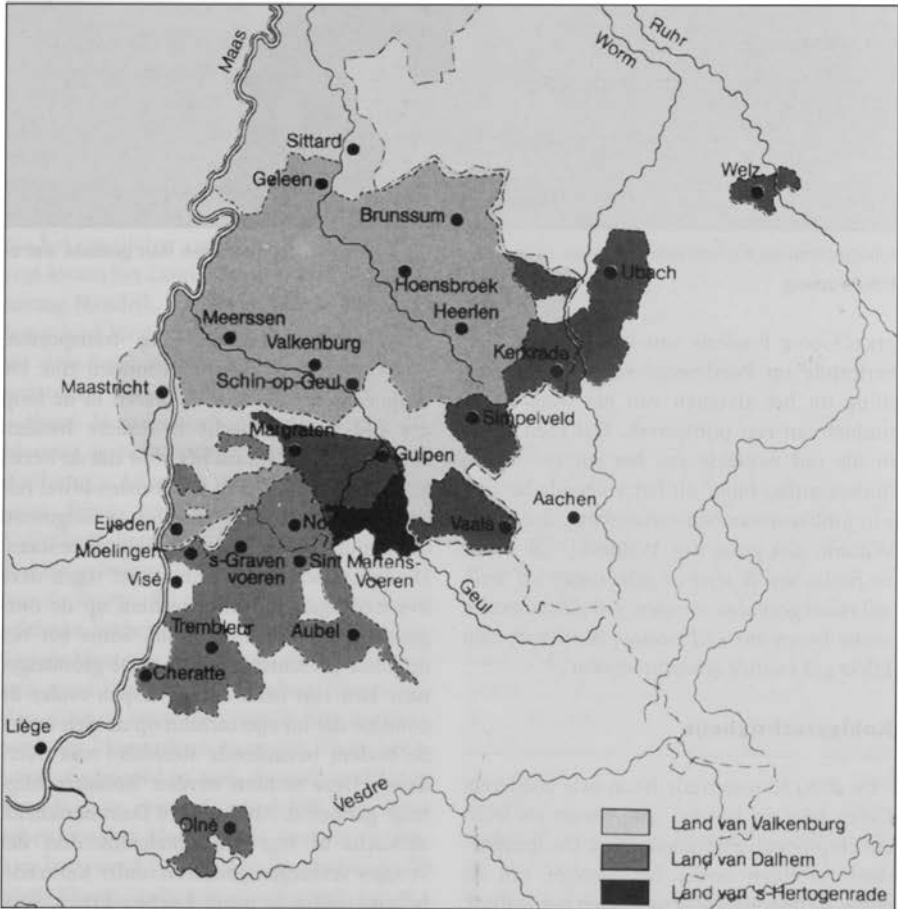
De abdij Kloosterrade bezat vele goederen. Delen hiervan werden uitgegeven als leenen emphyteutische goederen.³ De leengoederen stonden onder het leenhof van de abdij, de emphyteutische onder het laathof. De overdracht van de verschillende goederen vond plaats in het betreffende hof, en werd

opgetekend in registers van transporten, waarvan er verschillende behouden zijn. De laatgoederen van de abdij waren in de loop der tijd door erfpacht in andere handen overgegaan. Nu kwam het voor dat de bezitters van deze goederen probeerden ofwel zelf steenkool onder deze gronden te ontginnen ofwel anderen dit tegen betaling toe te staan. De abdij heeft zich steeds verzet tegen deze overtredingen van haar rechten op de ontginning van de ondergrond, soms tot het opperste gerechtshof aan toe. De grondeigenaar kon zijn bezit ook verkopen onder de conditie dat hij zijn rechten op de zich onder de bodem bevindende steenkool niet overdroeg. Deze rechten werden 'kohlgerechtigheijt' genoemd. Abt Leonard Dammerscheidt verkocht in 1537 een aanzienlijk deel der vroeger verkregen goederen onder Kerkrade, bekend onder de naam Kochen-Erben, voor de prijs van 275 Rijnse guldens onder de voorwaarde dat hij, of liever de abdij, het

volle recht behield op de steenkolen ter plaatse.⁴ Bijna twee eeuwen later wordt dit recht nogmaals genoemd: *'...dat aan het klooster verder nog toekomt het recht op de kolen onder een bepaald gebied, dat noch tot zijn leengoederen, noch tot zijn emphyteutische goederen behoort. Toen er onder genoemde goederen kolen werden opgedolven, nog ongeveer twaalf jaar geleden, ontving het klooster de erfenning. Dat gebied wordt genoemd Kochen- Erven ...'*⁵ De erfenning was de vergoeding die het klooster ontving voor de kohlgerichtigheit.

Koller

Hoewel het Kochen-Erven noch tot de leengoederen, noch tot de emphyteutische goederen behoorde, met andere woorden: niet meer in bezit was van de abdijs, behield de abdijs steeds het recht op de kolenwinning. Het was ook mogelijk [een deel van] de kohlgerichtigheit over te dragen, los van het boven de betreffende steenkool gelegen terrein. Een voorbeeld hiervan is de registratie der overdracht door Jacob Smydts van het hem toebehorend *'dirde deill der*

Overzichtskarta van de Landen van Overmaas, bestaande uit het Land van 's-Hertogenrade, het Land van Dalhem en het Land van Valkenburg.

Koyllerechten' van het zogenaamde Spitsenleen aan abt Leonard Dammerscheidt in 1539.⁶ Dit is de eerste vermelding van de overdracht van mijnbouwrechten in het Land van Rode. De kohlgerichtigheijt kon zelfs per steenkoollaag worden overgedragen. Zo hebben volgens een beleningsacte uit het archief van de abdij Kloosterrade in 1584: '*Derich Paffen, Merten Doverichs, Gort Doverichs, Hein Roetkranz, Jan Paffen*' van abt Johan Wormbs aangenomen '*alsulche koelwerck genant dat hymelryck und steenganck*'.⁷ Er worden hier twee 'koelwercken' genoemd, waarvan de namen in latere tijden voor bepaalde steenkoollagen werden gebruikt. De namen van de personen komen in wisselende combinaties vaker voor in de beleningsakten. Deze zelfstandig opererende ondernemers worden ook wel 'koller' genoemd, ofwel kolenmijnwerkers. Zo komen we in deze tijd de naam 'Spitze koller' tegen: op 28 april 1593 hebben de '*Spitze Koller aggenomen zo wyrcke das koelwerck nae aret* [eigenaam] *buiden huys und hoff alwaer ein aeht was*'.⁸ [Adit = waterkanaal.]

Afnemende opbrengsten

In contracten tussen de abdij en de mijnwerkers rond 1600 wordt gewaarschuwd dat een en ander moet gebeuren zonder arglist, dus zonder kwade trouw. Uit een veel later document blijkt dat deze waarschuwing niet geheel onterecht was. Abt Heyendahl stelt vast: '*dat reeds sinds lange tijd degenen, die de kolen opgraven, het klooster zeer bedrogen hebben, omdat zij, zich niet tevreden stellend met de onkosten af te trekken van het geld, dat met de opgedolven kolen werd verdiend (welke onkosten des te grooter zijn, naarmate zij dieper moeten worden uitgegraven), voordat zij ons de erfpinning betaalden van het overige, bovendien in verhouding tot de diepte die penning plachten te verminderen; namelijk zo, dat als zij bij de eerste (ontginningsniveau) het 16de gedeelte hadden betaald, zij bij het tweede slechts het 26de, bij het derde het 36de deel*

betaalden. Zodoende is het gekomen, dat ons als de eigenaars van de kolen bijna niets ten goede kwam, d.w.z. slechts drie of zelfs minder procent, hetgeen ongehoord is!'⁹ De afname van de inkomsten der abdij had als oorzaak de hogere onkosten door de grotere diepte der steenkolenlagen.

Gesellschaften

De samenwerkende Koller werden geconfronteerd met een tekort aan financiën, ontstaan door een grotere watertoevloed, een logisch gevolg was van de steeds diepere ontginning. Abt Heyendahl zegt hierover '*dat volgens de aantekeningen van het klooster reeds sedert meer dan zeshonderd jaar de opgraving van kolen uit deze plaatsen na te wijzen is. Door deze lange tijdsduur kwam het, dat reeds bijna de gehele bovenste laag kolen tot op de diepte van de Worm afgegraven en de grond op allerlei plaatsen vol water is of een menigte holten vertoont. Zodoende worden zonder hydraulische machines, die dat water wegpompen, niet langer meer ten koste van grote moeite kolen gezocht, uitgezonderd echter de nieuwe lagen, die niet heel lang geleden in de omtrek van 'den Holtz' zijn gevonden.*'¹⁰ Overigens hebben veel auteurs in de eerste zin van dit citaat een bewijs gezien voor de stelling dat reeds in de middeleeuwen steenkool werd gewonnen in het Land van Rode. Dit is echter twijfelachtig.¹¹ De Koller werden opgevolgd door 'Gesellschaften' van personen met voldoende kapitaal om de toegenomen kosten te kunnen dragen. In deze Vereinigungsgesellschaften gingen de eigenaren ertoe over, plaatsvervangers aan te stellen voor het werk in de mijn. Hiermee drong het systeem van de manufactuur binnen in de mijnbouw; de mijnwerkers werden teruggedrongen uit hun positie als zelfstandige ondernemers naar die van loonarbeiders. Het hoogtepunt van deze ontwikkeling was dat de abdij Kloosterrade de contracten met de mijnbedrijfjes opzegde en in 1742 de steenkolenwinning zelf ter hand nam.

1. 'Er bestaat een traditie onder de kolendelvers, dat de kolenlagen van deze streek begrensd worden door de lijnen, die van de toren der parochiekerk van Bardenberg tot aan de toren van onze kerk en van deze tot aan de schoorsteen van het hoogst gelegen huis 'zu den Holtz' en van hier tot aan [ontbreekt] getrokken kunnen worden, zoo namelijk, dat de terreinen, die binnen deze grenzen en het riviertje de Worm besloten worden, van beide zijden met kolen gevuld zijn; maar dat er geen gevonden worden buiten deze grenzen', in: NICOLAS HEYENDAHL, *Notitia status rerum, negotiorum, praerogativarum, onerum, bonorum, proventuum ac iurium monasterii Rodensis pro instructione abbatum aliorumque, qui in futurum monasterij temporalia administrabunt. Juxta originale conscriptum a reverendissimo domino Nicolao Heyendal* [1719-1732]. Vertaling uit: w. GIERLICH, *Over de mijnbouw der abdij kloosterrade* [Roermond 1937] 51. Origineel: RALM, Archief abdij Kloosterrade, inv.nr., 1199.
2. H. MOSMANS, 'Uit de geschiedenis van Limburg. Een kolenmijn in Gulpen', *De Nedermaas* [1930] 102-103, 103.
3. Emphyteutisch, van 'emphyteusis', Gr. *emphyteuoo* = inplanten. Een zakelijk recht, te vergelijken met erfpacht, dat later het zogenoemde ius perpetuum verving.
4. B. VON SCHWARTZENBERG, 'De oudste kolendelingen in het Land van Rode', *De Maasgouw* 68 [1949] 26-29, 28.
5. HEYENDAHL, *Notitia*. Vertaling uit: w. GIERLICH, *Over de mijnbouw der abdij kloosterrade* [Roermond 1937] 52. Origineel: RALM, Archief abdij Kloosterrade, inv.nr., 1199.
6. SCHWARTZENBERG, 'kolendelingen', 28.
7. w. GIERLICH, *Over de mijnbouw der abdij kloosterrade* [Roermond 1937] 22.
8. GIERLICH, *mijnbouw*, 22.
9. HEYENDAHL, *Notitia*. Vertaling uit: w. GIERLICH, *Over de mijnbouw der abdij kloosterrade* [Roermond 1937] 52. Origineel: RALM, Archief abdij Kloosterrade, inv.nr., 1199.
10. *Ibidem*, 52.
11. N. MOONEN, J. FINDERS en W. RITZERFELD, 'Kalcülen. De plaatsbepaling van mijnbouw in de twaalfde eeuw rond Kerkrade', *Archeologie in Limburg* 24 [1985] Juni, 73-77

De favoriete foto van ...

DOOR ROELOF BRAAD

Peter Pauwels verzamelt al jaren vanalles dat te maken heeft met de Tweede Wereldoorlog. Mede met behulp van zijn verzameling zijn er door Stadsarchief en Thermenmuseum al meerdere exposities over dit thema vormgegeven.

Ook bij de komende activiteiten rond 'Een oorlog om nooit te vergeten' is hij weer van de partij en geeft hij op verschillende onderdelen zijn bijdrage en inzet.

Reden genoeg om hem naar zijn favoriete foto te vragen. Zijn keuze is gezien zijn interesse voor historische militaire voertuigen en uniformen niet verwonderlijk.

Een foto van een Amerikaanse bevrijder van de First Armored Division op een jeep in Palemig in de dagen kort na de bevrijding van Palemig op 18 september 1944. De letters HQ geven aan dat de jeep van het hoofdkwartier van dus de eerste tankdivisie is. Op de achtergrond is Pauwels' ouderlijk huis nog te zien.

Voor hem drukt de foto een goede combinatie uit van drie factoren die hem bij zijn hobby fascineren: nostalgie, een militair in uniform én zijn favoriete voertuig, een Willy's jeep.

Boekbespreking

DOOR J. SCHOBRE

Bepaalde uitdrukkingen zijn clichés kunnen worden juist door hun oorspronkelijke uitdrukingskracht en precisie van formuleren. Vandaar dat ik hier zonder gewetensbezwaren er een kan hanteren. *Monumenten in Nederland: Limburg* voorziet duidelijk in een behoefte. Bedoeld als een beknopt naslagwerk voor een breed publiek, informeert het de belangstellende over 'historie', 'stijl en verschijningsvormen', 'materiaal en constructie', en 'regio's', in even zoveel inleidende hoofdstukken. De historische ontwikkelingen worden kernachtig weergegeven. 'Steden, dorpen, monumenten' – de hoofdmoot van het boek – omvat een uitgebreide lijst van plaatsen met gegevens over de daar aanwezige monumenten: huizen, kerken, kastelen, boerderijen et cetera. Historische kaarten, een literatuuropgave, een 'verklaring van enige termen', een topografisch register en een register van personen completeren het geheel. Het doet overigens wat merkwaardig aan, ook instellingen en dergelijke die 'als opdrachtgevers of uitvoerenden in de tekst worden genoemd' erin te zien opgenomen. Voor een naslagwerk is een normaal register mijns inziens te prefereren.

Het boek is het achtste deel van de reeks *Monumenten in Nederland*. Dit draagt bij tot de kwaliteit, maar zo'n opzet is niet zonder gevaar. Door de beperking tot de provincie Limburg, loopt men de kans, voorbij te gaan aan het eigene van Limburg en zijn historie, met name de verbindingen oost-west, economisch en cultureel, over de huidige staatsgrenzen heen. Als provincie is Limburg betrekkelijk jong. De samenstellers hebben die

loosd. Het volgende citaat moge dat illustreren:

'Economisch gezien was Limburg, en zeker Maastricht, gericht op het zuiden. Ook met Duitsland waren er meer contacten dan met Nederland. Nog voordat Limburg via het spoor met de rest van Nederland verbonden werd, waren er al spoorwegverbindingen aangelegd naar Luik en Aken. Dat tot de Eerste Wereldoorlog naast de gulden ook Duitse marken en de Belgische franks even courant waren, was eveneens kenmerkend voor de sterke economische banden met de buurlanden' [p. 17]. Dat de economische aspecten enige nadruk krijgen waar er expliciet gesproken wordt over contacten met buurlanden, hoeft geen verwondering te wekken. Culturele invloeden – hier uiteraard beperkt tot de bouw en de stijl der monumenten – bestrijken per definitie een veel groter gebied en blijven nergens binnen de beperkingen, door landsgrenzen gesteld, zoals te zien is aan de Franse invloed in de loop der zeventiende eeuw.

Indeling en opzet zijn goed doordacht. Niettemin mogen enige suggesties mijnerzijds bijdragen tot een groter gebruiksgemak bij een eventuele volgende editie. Niet alle termen zijn opgenomen in de verklarende lijst achter in het boek. Zo zal het 'brede publiek' zich afvragen wat 'in- en uitgezwenkte topgevels' zijn. Wellicht gaat iemand op zoek, om na redelijk uitgebreide omzwervingen erachter te komen dat 'gegolfde topgevels' bedoeld zijn [terminologielijst eurodicautom]; in het Engels: 'scrolled' = gekruld, met krullen versierd. De tekst geeft *verderop* [p. 21] de term 'krulgevel' als alternatief voor 'gezwente topgevel'.

Het huidige 'Royal-theater' werd in 1937 gebouwd in opdracht van de gebroeders Van Bergen en ontworpen door F.P.J. Peutz en J. Bongaerts.

Foto: Stadsarchief Heerlen, fotocoll. nr. 3798

Iets dergelijks geldt ook waar er gesproken wordt over de dendrochronologische dateringsmethode. De lezer heeft dan al enige dateringen volgens die methode gezien; er staat achter een jaartal [d] terwijl pas *enige pagina's verder* uit de doeken wordt gedaan wat er met die aanduiding bedoeld wordt. [Zie *Materiaal en constructie*, p. 34-38] Het verdient dan ook aanbeveling om in een eventuele volgende uitgave bepaalde aanwijzingen bijeen te zetten, bij voorkeur in een apart kader. Tevens is een iets grotere zorgvuldigheid bij de afwerking van zulk een uitgave wel gewenst. Zo komen wij op p. 19 bovenaan de volgende tekst tegen: 'De uit de 11e of 12e eeuw daterende St.-Catharinakerk te Lemiers geeft een goed beeld hoe een eenbeukige romaanse dorpskerk eruit gezien heeft.' Deze zin vinden we in een verbeterde versie terug in dezelfde tekstkolom, even onder het midden. Slordigheidje!

Er zijn er nog wel een paar. De foto op p. 64 mist een bijschrift [ook niet te vinden op

een andere pagina]. De bouwontwikkeling, in duidelijke schetsjes weergegeven op p. 143, is zeker geen plattegrond! Ook is de uitgave niet geheel verschoond gebleven van afbrekingsfouten.

Niet neemt niet weg dat het een zeer geslaagde uitgave is geworden, waarin men heel veel en veelsoortige informatie in verhoudingsgewijs kort bestek heeft weten te bundelen. Aanbevolen!

Ten slotte een opmerking die niet alleen de samenstellers van dit werk aangaat, doch veel-er iederéén betreft. In het voorwoord vinden we een opsomming in deze trant [de namen zijn vervangen door de prozaïsche aanduidingen A, B etc.]: 'Dit deel is samengesteld door dr.ing. A, dr.ing. B, mw drs C-D ...' Een aanduiding als 'dhr. dr. ing' zou waarschijnlijk bevreemding wekken, of een lichte ironie, maar *déze* vinden we kennelijk normaal. Pas wanneer ook dit atavisme zal zijn verdwenen, is de emancipatie werkelijk voltooid.

Signalementen

DOOR ROELOF BRAAD EN MARTIN VAN DER WIJST

Brunssumse Geschiedenissen, aflevering 2,

Heemkundevereniging Bron van Brunsham,
[Brunssum 2004]

Een boek met meer dan honderd foto's en andere afbeeldingen betrekking hebbend op Brunssum, dat is op zich al zijn prijs waard. Deel 2 in de serie *Brunssumse Geschiedenissen*, een uitgave van Heemkundevereniging Bron van Brunsham [tel. 045-5259107] bevat daarnaast een veertiental bijdragen over diverse onderwerpen uit en over de geschiedenis van Brunssum. Ik noem een uitgebreid artikel [40 pagina's] over de bouw, het karakter en de woningtypen van Treebeek als mijnkolonie. *'Geef Uw en arbeider licht en lucht in zijne woning, tevredenheid en levenslust en hij zal U een groter steun en waardevoller medewerker zijn dan indien gij voor die factoren ongevoelig blijft'* was de basisgedachte van de bouwwijze van de wijk Treebeek. In andere artikelen wordt het leven aan de Haansberg en het Roomse leven met processies beschreven. Aandacht wordt ook besteed aan Hans Peters [van *'Het Binnenhuis'*], Emden Grijns [anno 1744 mishandeld], de Norbertijn/geschiedschrijver Herman Scholl en de dichter Leo Herix [pseudoniem ELHA] van wie ook enkele gedichten zijn opgenomen. Artikelen over lucifersplaatjes, prentbriefkaarten, trommel- en fluitenkorps 'Orpheus' en een plan van de Staatsmijnen om in 1944 eigen geld uit te geven alsmede een paar stukjes in Brunssums dialect completeren dit gevarieerde boekwerk. Vermeld zij nog, dat het artikel over Treebeek een verkorte bewerking is van een scriptie van M.P.J. Seven-

heck en dat Brunssumse Geschiedenissen geen jaarboek is maar een serie waarvan steeds een deel uitkomt als 'de tijd er rijp voor is'. [Mvdw]

Duytsche Adagia ofte Spreekwoorden

Symon Andriessoon [Antwerpen 1550]
Heruitgave, transcriptie en vertaling in het Engels door Mark A. Meadow and Anneke C.G. Fleurkens [Hilversum 2003], 334 p., index.
ISBN 90-6550-720-5 [www.verloren.nl]

Dat deze uitgave niet onbelangrijk is voor iedereen die 16de eeuwse teksten leest en verwerkt, blijkt als je de oude, eigentijdse verklaringen van de toen in omloop zijnde uitdrukkingen leest. Wat dat betreft mag het

een geluk heten dat Symon Andriessoon in 1550 zijn spreekwoordenboekje maakte. Menige uitdrukking zou vanuit de huidige kennis van spreekwoorden weleens verkeerd begrepen kunnen worden. Ook voor buitenlandse onderzoek in de Nederlandse literatuur en archieven is het kennen van de 'taal' belangrijk. Denk daarbij maar eens aan de vele buitenlandse kunsthistorici die de 17de eeuwse Nederlandse kunst beschrijven. Daarom is de oorspronkelijke 16de eeuwse tekst getranscribeerd en van commentaar voorzien. De gehele geannoteerde transcriptie is in het Engels vertaald en ook de inleidende artikelen over het fenomeen spreekwoorden, de contextuele introductie en genealogie van de Amsterdamse schoolmeester en notaris Symon Andriessoon Bonijn, die het boekje in 1550 uitgaf, zijn in het Engels. Ik geef u twee voorbeelden om de smaak te pakken te krijgen; 'Heeren boecken en perscriberen niet' [letterlijk vertaald: boeken van heren noteren niet alles ten volle]. Eigentijdse verklaring: 'Dat is: met heeren is te quaet doen hebben, want die inder heeren ooge compt, die wordt dickmael onversien yet [lees: iets] op-

gheleyt'. 'Blasen ende suypen dat is verboden'. Eigentijdse verklaring: 'Dat is ghelijck nyemant mach twee dinghen ghelijck doen'. [RB]

Herkomst en betekenis van de namen van straten in Welten en Benzenrade

Uitgave: Heemkundevereniging Welten-Benzenrade 2004. Besteladres: J. Fox, Dr.Ir. Bungestraat 69, 6419 BW Heerlen, [045] 5711576, j.fox@home.nl.

Een veel gehoorde vraag is: wat betekent de naam van de straat waar ik woon? Het is daarom goed dat daarover nu een brochure verschijnt waar een en ander uit de doeken wordt gedaan. Welten is historisch gezien binnen Heerlen altijd een apart dorp geweest. De oude agrarische structuur bleef het behouden ook nadat Heerlen in de 20ste eeuw uitgroeide tot mijnwerkersstad. Ook nu nog lijkt Welten een apart dorp door de insluiting tussen de autowegen A76 en de stadsautoweg N281. Pas na 1960 kreeg Welten de eerste grote uitbreiding van de wijk met de bouw van de zogenaamde 'Flintstone'-woningen. Later kwam daar de Kommert en Gelein bij. In de uitgebrachte brochure over de straatnamen worden de 54 straten van het werkgebied van de heemkundevereniging [Benzenrade, Welten, Terworm] alfabetisch op hoofdword behandeld. Er is poging gedaan om de straten in een aantal categorieën te duiden. Naast de categorie 'van oudsher' en 'gebouwen' vinden we voor de nieuwere wijken bijvoorbeeld de categorieën [personen uit de] 'steenkolenmijnbouw', 'archeologen' en 'onderwijs'. Bij de verklaring van de straatnamen is het jaar aangegeven wanneer de straatnaam officieel is vastgesteld, de betekenis beschreven, een foto afgedrukt en beknopte historische informatie over huis, persoon of de veldnaam gegeven. Ook de vaak moeilijke verklaring van de veldnamen en oude toponiemen is meestal wonderwel gelukt. Dat hierbij de gebruikelijke naslagwerken als het Middelnederlands Woorden-

boek, H. Dittmaier, Rheinische Flurnahmen [Bonn 1963] of M. Schönfeld, Veldnamen in Nederland [Arnhem 1980] in de bronvermeldingen ontbreken, mag de pret niet drukken. De inhoud is bijzonder en goed. Jammer dat er voor de uitgave van deze als scriptie ogende brochure niet wat meer geld beschikbaar was. De inhoud is de moeite waard om met een goede opmaak in druk uit te geven! [RB]

Jaarboek 2004 Heemkundevereniging De Veersjprunk Onderbanken

Besteladres: Etzenraderstraat 15, 6454 AK Jabeek,
tel. [046]4423063

Het dertiende jaarboek van de vereniging bevat een aantal artikelen die hier niet onvermeld mogen blijven. Jac. Smeets opent met een bijdrage over 'De nederzetting Merkelbeek', Jo Bronnenberg geeft uitgebreid uitleg over 'Wegen, paden, gatskens in het landmetersboek van Jabeek uit 1697', Jac Smeets legt uit waar 'De naam Merkelbeek' vandaan komt en Jacq. Rutten belicht in het artikel 'Nieuwe grens bedreiging voor Brunssum en Onderbanken' de grensperikelen rond 1816-1820. Een min of meer genealogische bijdrage over de familie Van de Weijer is van de hand van Constant Haagmans: 'Waar of niet waar? Het verhaal achter een grafsteen', waar hij zijn speurtocht naar de herkomst van de namen op het graf uitvoerig uit de doeken doet. Wat mij betreft hadden er meer van dit soort historische artikelen in mogen staan. Daarbij onderschat ik de waarde van de andere artikelen niet. Die zijn belangrijk om andere redenen. Er worden herinneringen opgehaald in een aantal verhalen als: 'Kènjersjaore in ee grensdörp in oerlogstied', 'Vijftig jaar geleden in Jabeek', 'Paesjkuutele' en het gedicht 'Der letste schiech van der Joep'. Andere dialect-bijdragen zijn 'Zichte', 'Haari en de legipoint' en 'Aan-ee gevlochte gezekdes'. Drie bronpublicaties larderen de teksten 'Korte onderrichtingen en nuttige wenken voor

gehuwden', 'Kennisgeving raadsvergadering Jabeek' [1921] en de 'Statuten en huishoudelijk reglement van het R.K. Begravenisfonds parochie Schinveld' [1937]. Wat de relatie van de eerste helaas ongedateerde brochure die oorspronkelijk in Breda is uitgegeven, met Onderbanken wordt helaas niet toegelicht, waardoor dit waardevol volkskundig tijdsdocument ietwat verdwaald overkomt in het Jaarboek. Afgesloten wordt met een artikel over 'Aardwerken 2' waar Jos van Wunnik uit de doeken doet hoe je die met de wichelroede kunt vinden en de 'Jaarkroniek 2003'. Ook dit jaarboek is door op heemkundig gebied weer gevuld met voor elk wat wils. [RB]

Midden in Limburg. Aspecten van een eeuw sociale werken door aalmoezeniers

Door Jan Roes en Jos Schreurs [Roermond 2002], 112 p. ISBN 9016372 [www.bisdome-roermond.nl onder Kerk en Samenleving, Actueel].

Deze door de Dienst Kerk en Samenleving van het Bisdom Roermond uitgegeven 'zelfstudie' beschrijft aan de hand van de erva-

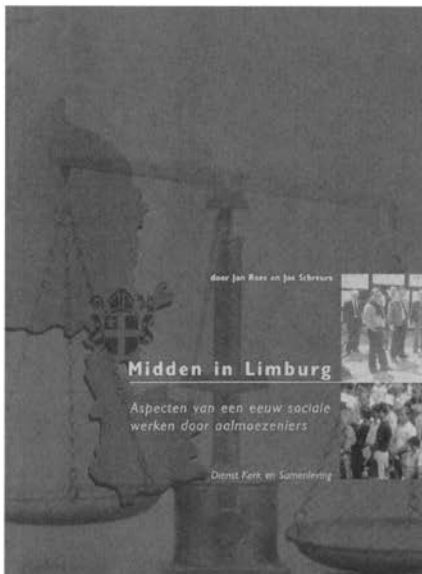
ringen van veertien aalmoezeniers van sociale werken de rol die deze aalmoezeniers in de twintigste eeuw in het Limburgse maatschappelijk bestel vervulden. De ervaring noteerde Jos Schreurs als in 1977 voor zijn doctoraalscriptie. Deze scriptie is omgewerkt tot een 'empirische tussenbalans anno 1975' en aangevuld met nieuwere gegevens. Het 'instituut' aalmoezeniers ontstond in Limburg in 1902 en is vooral bekend door H.A. Poels die van 1910-1939 hoofdaalmoezenier was en daarmee de 'Limburgse school' ten dienste van kerk en samenleving vorm gaf. Door de beschrijving vanuit interviews en bronnen levert de studie een waardevolle kijk op een eeuw Limburgse maatschappijgeschiedenis en sociale werken door aalmoezeniers. Dat de mijnstreek daarbij een belangrijk aandachtsgebied was hoeft, denk ik, geen betoog. De aalmoezeniers hadden de taak de 'kerk in het midden te zetten'. De auteurs willen met dit boek waardevolle informatie voor nadere studie toegankelijk maken en hopen dat iemand het onderwerp aangrijpt om het onderwerp nader te bestuderen. De bronvermeldingen wijzen de weg. Vooral de

naamlijst van alle aalmoezeniers, die in de verschillende dekenaten tussen 1902 en 2002 actief waren, en de lijst van bestuurlijke functies van de aalmoezeniers tussen 1975 en 2000 kunnen een belangrijk hulpmiddel zijn bij het zoeken naar bronnen in archieven. [RB]

De Landgraaf in de Brunsummer- en de Heerlerheide: een middeleeuwse landweer

Door M.J.H.A. Schrijnemakers. Archeologie in Limburg, april 2004, nr. 96, 23 blz. ISSN 1384-7538.

Eerder publiceerden we in ons tijdschrift over 'de Landgraaf' een aantal artikelen. In het laatst verschenen artikel gaf Clément Palmen een verhandeling met de titel *Overzicht van ruim 150 jaar onderzoek naar de oorsprong en betekenis van de Landgraaf* [LvH 42 [1992], 53-64]. Op basis van zijn analyse waagde hij het nog niet om vast te stellen dat de landgraaf van middeleeuwse oorsprong moest zijn, hoewel hij in zijn conclusies wel aangeeft dat een prehistorische of Romeinse oorsprong onwaarschijnlijk is. Hij geeft aanbevelingen voor toekomstig onderzoek. Schrijnemakers dook opnieuw in de materie en Archeologie in Limburg wijdt een heel nummer aan zijn belangrijke studie. Hoewel ook hij net als Palmen geen directe bewijsstukken voor de aanleg in archieven heeft kunnen vinden, geeft hij een redelijk exacte datering aan de hand van de voorhanden onrechtstreekse gegevens door deze onder andere te vergelijken met de context van andere soortgelijke graafwerken. Schrijnemakers laat alle meningen nog eens de revue passeren en wijst vooral op de verschillen tussen de Allegraaf en de Landgraaf in tijdstip van aanleg, constructie en verloop en bewijst dat er in het verleden door Hardenberg, en in zijn voetspoor door de gerespecteerde *Land van Herle*-werkgroepleden Van Hommerich, Schobben en Moonen, ten onrechte een verbinding tussen beide is geprojecteerd. Voeg daaraan toe dat landweren

voor de bescherming van akkerbouw en weidengang tegen plundertochten een laatmiddeleeuwse oorsprong hebben en ook in het Limburgs-Duitse grensgebied veelvuldig voorkomen, dan ligt de conclusie voor de hand. Gelet op de politieke verwickelingen tussen Brabant en Gulik, en het verloop parallel aan de grens met Gulik, dateert Schrijnemakers de aanleg tussen 1378 en 1498. Dat lijkt redelijk ruim, maar uit de teneur van het artikel volgt echter wel dat de aanleg zeer waarschijnlijk aan het eind van de 14de of het begin van de 15de eeuw moet hebben plaatsgevonden. Er ligt nu nog een uitdaging voor de archiefvorsers om in de [hier en daar nog weinig doorzochte] archieven uit deze periode de echte bewijzen voor de aanleg te vinden. [RB]

De Tachtigjarige oorlog in Spaanse ogen

Yolanda Rodríguez Pérez, [2003], met register, met lit.opgn., bibliografie, ISBN 90-77503-05-6

Voor iedereen die ook maar iets van vaderlandse geschiedenis weet, zullen de woorden 'Tachtigjarige Oorlog' bekend voorkomen. Ook het jaar van het einde, 1648, zal genoemd kunnen worden. Het jaar van het begin zal men kunnen uitrekenen, maar of dat ook het echte begin van de 'ruzie' was, blijft ook voor de 'geleerden' een vraagpunt. Ook de vraag van de 'schuld'. Dit maakt het hier besproken boek bij voorbaat al interessant. *De Tachtigjarige Oorlog in Spaanse ogen* beschrijft, hoe men de 'vijand' ziet. Ook het zelfbeeld van de [superieure] Spanjaard komt duidelijk aan de orde. De schrijfster geeft met behulp van [vooral] literaire en historische bronnen aan hoe men elkaar zag vóór, tijdens en na de oorlog [1568-1648] tot in 1673, het jaar van de ondertekening van het verdrag van Den Haag, toen Spanje en de Republiek een soort formele bondgenoten werden. Even daarvoor, aan de vooravond van de Frans-Engelse aanval op de Republiek waren er Spaanse geluiden die de gedachte

naar voren brachten, dat onderwerping 'aan een superieur hoofd dat geen bedreiging voor haar vrijheid zou zijn' [dus: Spanje!] voor de Republiek de enige redding zou zijn [p. 222]. Zogenoemde zwarte legendes, een soort vooroordelen, waren, zo blijkt, van grote invloed op de beeldvorming, evenals de producten van de oorlogscorrespondenten. We zien welke rol nationale literatuur en vooral toneel, had bij internationale conflicten. Interessant is de beschrijving van de 'Nederlanders' [Spaans: Flamencos], waarbij de vrouwen gezien worden als sterk, doortastend, open, zakelijk, liberaal [zowel positief als negatief] en gemakkelijk in de dagelijkse omgang met mannen [p. 102]. We lezen ook, dat het volgens een hedendaagse auteur tijdens het beleg van Breda wekenlang regende en dat het drinken van bier in plaats van wijn voor de Spanjaarden verschrikkelijk was. Het boek telt, exclusief noten, bibliografie en persoonsregister, 247 pagina's en is gedetailleerd en onderhoudend geschreven. Persoonlijk heb ik geconstateerd, dat de behandeling van de Tachtigjarige Oorlog in de diverse geschiedenislessen die ik vroeger genoot, minder subjectief was, dan ik tot nu toe dacht. [mvdw]

